

दिवचल वाठारांतल्या लोकसाहित्याचो अभ्यास
(Divchal vatharataley Loksahityacho Abhyas)

A Dissertation for

Course Code and Course Title: KON-650

Credits: 16

Submitted in partial fulfilment of Master's Degree

MA in Konkani

by

Miss Tanvi Ramdas Salgaonkar

Seat Number 22P0180033

ABC ID: 310773254080

PRN: 201900715

Under the Supervision of

MS. SANIKA GAONKAR

Shenoi Goembab School of Languages and Literature

Discipline of Konkani

Goa University

April 2024

Examined by:

Seal of School:

DECLARATION BY STUDENT

I hereby declare that the data presented in this Dissertation report entitled, “दिवचल वाठारांतल्या लोकसाहित्याचो अभ्यास” (Divchal vatharataley loksahityacho abhyas) is based on the results of investigations carried out by me in the Konkani Discipline at the Shenoj Goembab School of Languages and Literature, Goa University under the Supervision of Ms. Sanika Gaonkar and the same has not been submitted elsewhere for the award of a degree or diploma by me. Further, I understand that Goa University or its authorities will be not be responsible for the correctness of observations/ experimental or other findings given in the dissertation.

I hereby authorize the University authorities to upload this dissertation on the dissertation repository or anywhere else as the UGC regulations demand and make it available to any one as needed.

Date:

Place: Goa University

Tanvi Ramdas Salgaonkar

Seat Number : 22P0180033

COMPLETION CERTIFICATE

This is to certify that the dissertation report "दिवचल वाठारांतल्या लोकसाहित्याचो अभ्यास" (Divchal vatharataley loksahityacho abhyas) is a bonafide work carried out Miss Tanvi Ramdas Salgaonkar under my supervision in partial fulfilment of the requirements for the award of the degree of **Master of Arts** in the Discipline Konkani at the Sheno Goembab School of Languages and Literature, Goa University.

celip
16/04/24
Ms. Sanika Gaonkar

Anuradha Wagle
Prof. Anuradha Wagle

Dean, Sheno Goembab School of
Languages and Literature

School/Dept Stamp

Date:

Place: Goa University

1 विशयप्रवेश

1.1 सोद वावराच्या विशयाची फाटभूय

1.2 सोद वावराचे हेतू

1.3 सोद वावराची परिकल्पना

1.4 सोद वावराची मर्यादा

1.5 सोद वावराच्यो पद्दती

प्रस्तावना आनी विशयप्रवेश

1. विशयप्रवेश

ह्या प्रबंदिकेच्या निमतान 'दिवचल वाठारांच्या लोकसाहित्याचो अभ्यास' हो विशय घेवन अभ्यास करपाक खूब खोस जाता. 'लोक' म्हळ्यार मनशांचो जमो. एक वा एकापरस चड मनशां लागीं येतात तेन्ना ताका चड मनशां म्हणचेपरस लोक हे उतर वापरतात.

“डॉ. ना गो. नांदापूरकर अशें म्हणटांत लोकसाहित्य म्हटल्यार लोकांनी तयार कल्ले साहित्य आनी मौखिक म्हटल्यार तोंडी पंरपरेन जाल्ले जे साहित्य आसा. तशेच लोकांच्या पंरपरेन चलत आयिल्ले जे वाङ्मय आसा ताकांच लोकवाङ्मय अशें म्हणटांत तांतूत उखाणी, म्हणी, लोककथा येतांत.”

"विसाव्या शतमानांतलो एक विव्दान 'एलन डुंडे' हांणी 'लोक' उतराची खूब व्यापक अशी व्याख्या केल्या आनी ती आज सगळ्यांनीच उखलून धल्ल्या. तांच्या मतान 'लोक' म्हळ्यार, एक वा एकापरस चड व्यक्तींचो पंगड, जांचेमदीं वंश, भाशा, वेवसाय, धर्म वा अशेच तरेचीं एक वा एकापरस चड समान अशी जिणेवैशिष्ट्यां आसतात."

समाजातलें मनीस कशें तरेन जगता, तांच्यो दर एका दिसाच्यो घडामोडी, तांच्यो सवयो, तांची चाली-रिती, तांचे रावप, तांचे भाशीक खाशेलपण 'जीण'. आनी तोच एक ल्हानसो अभ्यास हांव 'दिवचल वाठारांच्या लोकसाहित्याचो अभ्यास' करता.

जेन्नासावन हांवें कोंकणी साहित्य वाचपाक सुरवात केल्ली तेन्नासावन म्हज्या मनांत सतत. विचार घोळटालो तो म्हळ्यार हांव रावता त्या सुवातेची, त्या गांवचीं म्हायती बरोवन काडची. ज्या कारणान ह्या गांवची म्हायती दुसऱ्यांकय कळपाक पावतली. आनी ही संद म्हजेसरीं चलून आयिल्लेवरीं म्हाका ह्या वर्षा मेळ्ळी. दिवचल वाठारांचो

अभ्यास ह्यान पयली कोणे केल्लो मेळना. ह्या प्रबंधिकेच्या निमतान थोडे भोव साहित्य मेळटलें जाचो उपेग म्हज्यामुखावेल्या पिळग्यांक जातलो अशी आस्त बाळगितां.

दिवचलची लोकवस्ती लेगीत बरीच व्हड आसा. शेत जमिनी, हांच्या वांगडाच व्हडली व्हडली कुळागरां, दोंगर हे सगळे ह्या वाठारांत आसात. आनी एक म्हत्वाचें म्हळ्यार ह्या वाठाराची देवस्थानां. तांचे फाटल्यान बरोचसो इतिहास लिपिल्लो आसा. आनी तो सोदपाचो यत्न हावें ह्या प्रकल्पांत केला. सगळेंच कितें हांवें सोदून काडला अशें म्हणपाक शकना. पूण जें कितें मेळ्ळा ताच्या मुळांत वचपाचो यत्न हावें निश्चितूच केला.

ही प्रबंधिका करताना ह्या विशयाची थोडीभोव म्हायती जाणून घेतली, कांय जाणांकडल्यान विचारून घेतली. ह्या वाठारांत हांव जल्माक आयला म्हणटकच म्हाका ह्या गांवची आपुलकी आसाच हातूंत मातूय दुबाव ना. होच मोग, तीच आपुलकी म्हाका दुसऱ्या मनशांत जागी करपाक हो एक ल्हानसोच यत्न हांव हांगा करता. प्रबंधिका हातांत घेवच्या पयली थोडी म्हायती सोदून काडलेलीच. पूण ताचो खोलायेन सोद फुडे घेतलो. ह्या विशया संबंदान म्हायती मेळटाली पूण तिका योग्य तरेन वर्गीकरण करून भौगोलीक, सांस्कृतीक, धर्मिक अशा पध्दतीन वाटून घातलें.

आनी ताचे भितर कितें येतलें तें फुडे विस्तारान हाताळलें. खंयच्याय गजालीची बुन्याद म्हळ्यार ते गजालीचो इतिहास आसता. आनी तो सोदून काडपाचे म्हळ्यार तांकदिचेंच काम म्हळ्यार जाता. कारण सगळो इतिहास सगळ्या मनशांक खबर आसताच अशें नासता. ह्या वाठारांत खंयचीच गजाल ना अशी ना. आनी दर एके गजालीक आपलें असें म्हत्व आसा. ह्या प्रबंधिकेत चड उजवाड घातला तो ह्या वाठाराच्या लोकांचो समाज, ह्या गांवचे लोकउत्सव, लोकसंस्कृताय सगळे एक-एक करून फुडे विस्तारान सांगलां. ह्या वाठाराचे एक खाशेलेपण म्हळ्यार ह्या वाठारांत सगळे सण, उत्सव जाता. आनी तें सुद्धा व्हडा उमेदीन थळावें लोक मनयतात. एक देख घेवचीच जाल्यार हांगासल्ली जात्रा.

लोकांच्यो चाली-रिती, लोकसंस्कृताय, लोकगीता हाचो अभ्यास हातूंत केला. ह्या प्रबंदिकेत सगळींच म्हायती मेळटली अशी ना. खोलायेन अभ्यास फुडल्या पिळगेन करूं येता. जाता तितली म्हायती हांवें हांगा घालपाचो यत्न केला.

1.1 सोद वावराच्या विशयाची फांटभूय

लोकसाहित्य हे उतरांक इंग्लिशीत "FOLKLORE" अशें म्हण्टात. 'लोकवाङ्मय' आनी 'लोकसाहित्य' हीं दोनूय उतरां Folklore खातीर वापरपाक लागली. "दुर्गा भागवता" आपल्या 'लोक साहित्याची रुपरेखा' ह्या पुस्तकांत Folklore या इंग्लिशीतल्या उतराक "लोकसाहित्य" हे परिभाशिक उतर सुचयल्या.

'लोकसाहित्य' ह्या विशयाच्या जायत्या अभ्यासकांनी 'लोकसाहित्य' ही संकल्पना वेगवेगळ्या विचारांनी स्पश्ट केल्या. "लोकांचे साहित्य" ते लोकसाहित्य' अशें लोकसाहित्याबद्दल मानतात पूण पाश्चात आनी भारतीय अभ्यासकांनी लोकसाहित्याचे स्वरूप आनी व्याप्ती ताच्या विंगड विंगड अर्थाच्या आदाराचेर स्पश्ट केल्या. अभ्यासकांनी सैध्दांतिक रूप बरोवन आपल्या विचारांक एकवटीत करून लोकसाहित्याच्या अभ्यासाक दिका दिवपाचें म्हत्वाचें काम केला.

"डॉ. ना गो. नांदापूरकर अशें म्हणटांत लोकसाहित्य म्हटल्यार लोकांनी तयार कल्ले साहित्य आनी मौखिक म्हटल्यार तोंडी पंरपरेन जाल्ले जे साहित्य आसा. तशेच लोकांच्या पंरपरेन चलत आयिल्ले जे वाङ्मय आसा ताकांच लोकवाङ्मय अशें म्हणटांत तांतूत उखाणीम्हणी, लोककथा येतांत."

दिवचल वाठारांचो लोकसाहित्याचे नदरेन पयली केन्नाच अभ्यास जावुना हाका लागून ह्या विशयाचेर अभ्यास जावप गरजेचें अशें दिसता. लोकसाहित्य म्हटल्यार कितें, लोकगीता, लोकउत्सव, लोकसंस्कृतांय हांचेर सगळो अभ्यास ह्या सोद वावरांतल्या जालो. तशेंच वेगळी वेगळी उतरावळ ह्या पुराय अभ्यासांतल्यान माडप जातले. देखीक म्हणी, हुमाणी, उखाणी हांचेर अभ्यास जातलो. कांय लोकांची मुलाखत घेतना तांच्या कडेन आयकूक आयले ते मौखिक पंरपरेन

घोळपी लोकगीता. ह्या वाठाराती लोकसंख्या कितली हेय विभागणी पळोवप ह्या संशोधनांतल्यान जालें.

1.2 सोद वावराची उद्दीष्टा

दिवचल वाठारांतल्या लोकसाहित्याचेर अभ्यास जावुना हाका लागून ह्या विशयाचेर अभ्यास जातलो. तशेंच वाठारांची भुगोलीक वळख ह्या वाठारात उलयली वेगळी वेगळी उतरावळ एकठांय करपाक हो विशय अभ्यासाक निवडलो. तांच्या कडल्यान आमका कितें नवे मेळूक शकतले हांचो सोदवावर ह्या अभ्यासात जालो. आधुनीक कारणाक लागून भास ना जाववपाचे वाटेर आसा ते नदेरतल्यान संशोधन जाले.

1.3 परिकल्पना

दिवचल वाठारांतल्या लोकसाहित्याचो अभ्यास ह्या विशयाच्या अंतर्गत लोकनाच, लोकजीवन, लोकमानस, लोकसाहित्य, लोकत्सव, सण परबों हांचो सखोलपणांत अभ्यास जातलो.

1.4 सोद वावरांची मर्यादा

दिवचल वाठारांतल्या मुळगांव, मये, आनी शिरगांव ह्या वाठारांचेर अभ्यास जातलो. ह्या वाठारांचेर अभ्यास करतना हांव भाशीक खाशेलपणाचेर, त्या त्या वाठारांत रावपी लोकांचे पारंपारिक वेवसाय तेचप्रमाण त्या वाठारांत रावपी विंगड- विंगड लोकगीताचेर तशेंच त्या वाठारांचे सणा परबेचें म्हत्व हांचेर हांव चडप्रमाणांत भर दितलें.

1.5 सोद वावरांची पद्धती

"दिवचल म्हालातल्या लोकसाहित्याचो अभ्यास" ह्या विशया अंतर्गत हांवे ज्यो संशोधन पद्धती आपणायला त्यो अशो आसात. वर्णनात्मक पद्धत, सर्विक्षण पद्धत, मौखिक पद्धत, मुलाखत पद्धत.

संदर्भ

- 1) शिरगांवकर, निर्मला. त्रिवेणी संगम. पणजी, गोंय: गोवा कोंकणी अकादमी, २०२३.

- 2) नायक, जंयती. लोकबिंब, आमोणे, गोंय: राजाई प्रकाशन, २००८.
- 3) नायक, जंयती. लोकमंथन, आमोणे, गोंय: राजाई प्रकाशन, २००८.
- 4) नायक, जंयती. लोकरंग, आमोणे, गोंय: राजाई प्रकाशन, २००८.
- 5) नायक, काशीनाथ. गोंमतकाचे अंतरंग, पणजी, गोंय: राजहंस प्रकाशन, १९९५.
- 6) पर्वतकर अरुण. गोंमतक परिसर, पणजी, गोंय: गोंमतक मराठी अकादमी, १९९६

मुलाखत

- 1) निर्मला शिरगांवकर. ता. 30 सप्टेंबर 2023, मुळगांव दिवचल गोंय.
- 2) चंद्रकांत ताटे. ता. 5 ऑक्टोबर 2023, दिवचल गोंय.
- 3) सिताबाई गाड. ता. 7 ऑक्टोबर 2023, दिवचल गोंय.
- 4) श्रीकांत मांद्रेकर. ता. 2 डिसेंबर 2023, दिवचल गोंय.
- 5) रंगनाथ पत्रे. ता. 1 जानेवारी 2024, मये दिवचल गोंय.

2. लोकसाहित्याची संकल्पना आनी स्वरूप

2.1 लोकसाहित्याची संकल्पना

2.2 लोकसाहित्याची व्याख्या

2.3 लोकसाहित्यातले लोक

2.4 लोकसाहित्याचे प्रकार

2. लोकसाहित्याची संकल्पना आनी स्वरूप

2.1 लोकसाहित्याची संकल्पना

लोकसाहित्य हें उतरांक इंग्लिशीत "FOLKLORE" अशें म्हण्टात. 1858 वर्सा महाराष्ट्रांतल्या लोककथांचो संग्रह आनी लेखन सुरू जाल्ले तरी 1915 वर्सा लोकसाहित्याची विंगड विंगड प्रकारांची परिभाशा वापरपाक सुरवात जाली. 1916 सावन लोककथेची जिवीत प्रतिश्ठा सुरू जाता, लोकवेदाच्या जिवीत प्रतिश्ठेचें काम सुमार कै. वि. का. राजवाडे हांणी केलें. "लोकसाहित्याचें म्हत्व आनी आदार लोकांच्या मनांत छापपाचें काम" 1920 वर्सा राजवाडे हाणें 'लोकगीत' ही संज्ञा वापरली आनी 'सज्जनगडावरचे एक लोकगीत' ह्या लेखांत लोकगीतांचीं खाशेलपणां स्पश्ट करपाचो यत्न केला. 'लोककथा' ही संज्ञा राजवाडे हाणेंय पयलीं वापरली. 1925 वर्सा ताणें आपल्या 'सूर्यनारायण आनी सूर्य व्रताची कथा' ह्या लेखांत 'लोककथा' हें उतर वापरलें आनी 'कथा ही लोककथेची एक उत्कृश्ट देख' अशें म्हळां. 'लोकगीत' आनी 'लोककथा' ह्यो संज्ञा 1928 मेरेन प्रचलीत जाल्यो नात. ना. गो. चापेकर हो त्या काळांत 'महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका' ह्या ग्रंथाचो संपादक आशिल्लो. ताणें ह्या पत्रांत लोकगीतां आनी लोककथा उजवाडायल्यात आनी ही संज्ञा तयार करपाचें श्रेय ताका दितात. 1930 वर्सा शं. गो. दाते हांचे 'लोककथा' हें पुस्तक प्रदर्शित जालें. ह्या पुस्तकाच्या प्रस्तावनांत एम. मी. दत्तो वामन पोटदारान Folklore हें उतर इंग्लीश भाशेंतल्या लोककथांचो अणकार म्हणून वापरिल्लो. इंग्लीश भाशेंतल्या लोककथांचो इंग्लीश भाशेंतल्या लोककथांचो अणकार "लोकविद्या" म्हणून वापरिल्लो. उपरांत हे खातीर 'लोकसाहित्य' हें उतर वापरलें. 'लोकविद्या' हें उतर रूढ जावंक शकलें ना. उपरांत 'लोकसाहित्य' ही संज्ञा वापरपाक लागली. 'लोकवाङ्मय' आनी 'लोकसाहित्य' हीं दोनूय उतरां Folklore खातीर वापरपाक लागलीं. "दुर्गा भागवता" आपल्या 'लोक साहित्याची रुपरेखा' ह्या पुस्तकांत Folklore या इंगलिशीतल्या उतराक "लोकसाहित्य"

हो परिभाषिक उतर सुचयल्या. ती ताचेर बरयता - 'प्रो. दी. वा पोटदारांनी 'लोकविद्या' हें उतर सुचयलें पूण तें टिकले गेलें ना. इतलेंच न्हय तर 'साहित्यांत' साहित्याचे वेगवेगळे भाग, गिन्यान आनी संस्कार प्रगट जातात आनी "विद्या" ह्या उतरा परस साहित्य ह्या उतराची व्याप्ती चड आशिल्ल्यान "साहित्य" हे उतर वापरांत हाडले.

2.2 लोकसाहित्याची व्याख्या

'लोकसाहित्य ह्या विशयाच्या जायत्या अभ्यासकानी 'लोकसाहित्य ही संकल्पना वेगवेगळ्या विचारांनी स्पश्ट केल्या. "लोकांचे साहित्य" ते 'लोकसाहित्य' अशें लोकसाहित्याबद्दल मानतात पूण पाश्चात आनी भारतीय अभ्यासकानी लोकसाहित्याचे स्वरूप आनी व्याप्ती ताच्या विंगड विंगड अर्थाच्या आदाराचेर स्पश्ट केल्या. अभ्यासकांनी सैध्दांतिक रूप बरोवन आपल्या विचारांक एकवटीत करून लोकसाहित्याच्या अभ्यासाक दिका दिवपाचें म्हत्वाचें काम केला.

लोकसाहित्य म्हणजे लोकांनी निर्माण केलेले आणि मौखिक परंपरेने प्राप्त झालेले जे वाङ्मय तेच होय. याचा कर्ता लोकच, अर्थात अज्ञात अशी लोकमानसातील व्यक्ती. यास्तव लोकांनी केलेले, लोकभाषेत केलेले आणि लोकांच्या परंपरेने चालत आलेले जे वाङ्मय तेच लोकवाङ्मय होय. वाङ्मयाच्या या प्रकारात वाङ्मय उखाणी, म्हणी, लोककथा आढळतात.

डॉ. ना. गो. नांदापूरकर

अणकार

“डॉ. ना गो. नांदापूरकर अशें म्हणटांत लोकसाहित्य म्हटल्यार लोकांनी तयार कल्ले साहित्य आनी मौखिक म्हटल्यार तोंडी परंपरेन जाल्ले जे साहित्य आसा. तशेच लोकांच्या परंपरेन चलत आयिल्ले जे वाङ्मय आसा ताकांच लोकवाङ्मय अशें म्हणटांत तांतूत उखाणी, म्हणी, लोककथा येतांत.”

विविध प्रकारच्या जातिवंत स्वरविलासांनी शिणगारलेले व अशिक्षितांनी कित्येक वर्षांमागे रचले असताही केवळ पाठांतराच्या बळावर पिढ्यान्पिढ्या आपल्या नवनवोन्मेषशालिनी तेजाने पुढच्या पिढीला उत्तेजित करणारे ते लोकसाहित्य'

डॉ. सरोजिनी बाबर

अणकार

“विंगड-विंगड प्रकारचे साहित्य जायत्या वर्सा आदीं लोकांनी जाती ओतप्रोत अशिक्षितांनी कितलेच वर्सा पयलीं रचला आनी तेच साहित्य फुडले पिळगेक आपल्या अभिनव तेजस्वीतेन फुडले पिळगेक उमेद निर्माण करता.”

लोकसाहित्यात लोकप्रतिभेचा आविष्कार असतो. तसेच लोकांच्या पारंपरिक जीवनाचा संदर्भ दडलेला असतो. लोकसाहित्य हे लोकमानसाचा आविष्कार असते, त्यातून समाजमानस अभिव्यक्त होते.

डॉ. प्रभाकर मांडे

अणकार

“लोकसाहित्य हो आविष्कार. तशेंच लोकांच्या पारंपारीक जिणेचोय लिपल्लो संदर्भ आसा. हो लोकांच्या मनाचो आविष्कार, तो समाजाच्या मनाची अभिव्यक्ती करता”

2.3 लोकसाहित्यांतले लोक

लोकसाहित्यांतले ‘लोक’ आनी ‘साहित्य’ ह्यो दोन संकल्पना म्हत्वाच्यो.

वेगवेगळ्या पाश्चात आनी भारतीय पंडितांच्या व्याख्यां वयल्यान लोककथेची संकल्पना विचारांत घेतल्या. ताचेवयल्यान लोकसाहित्याची व्याप्ती खूब व्यापक आसा हें दिसून येता. कांय अभ्यासकांनी लोकसंस्कृताय, लोकसाहित्य, लोकविज्ञान ह्यो संज्ञा लोकसाहित्य ह्या उतराचो पर्याय म्हूण उपेग करून लोकसाहित्याचो शास्त्रीय पद्दतीन अभ्यास केला. पूण दुर्गा भागवतान आपल्या ‘लोककथेची रुपरेखा’ ह्या पुस्तकांत लोककथा खातीर वापरिल्ली ‘लोककथा’ ही संज्ञा

सगळ्यांक वळखीची जाली. तशेंच मराठींतल्या लोकसाहित्याचो अभ्यास केन्ना सावन सुरू जालो. तेन्नासावन जायत्यो संज्ञा वापरांत आयल्यो, पूण लोकसाहित्य ही संज्ञाच फकत वापरांत आयली. आयज ह्या साहित्याचो अभ्यास, भासाभास आनी संशोधन विंगड विंगड तरांनी आनी वेगवेगळ्या पांवड्यार सुरू आसा. देखून तातूंतल्या ‘लोक’ आनी ‘साहित्य’ ह्या उतराचो अर्थ आनी व्याप्ती लेगीत वाडत आसा, देखून ‘साहित्य’ ही संज्ञा म्हत्वाची आसा.

‘लोक’ आनी साहित्य ह्या दोन संज्ञांच्या संयोगांतल्यान लोकसाहित्य ही संज्ञा तयार जाल्या. आमी ‘लोक’ ह्या उतराचेर आदीं भासाभास केल्या, साहित्यांत ‘साहित्य’ ह्या उतराचो अर्थ हांगा तो अर्थ जायना, परंपरेन आमी म्हणटात साहित्य म्हणल्यार कथा, कादंबरी, नाटक, कविता, निबंद, पूण हांगा तो अर्थ ना. इंग्लीश भाशेंत वाड्मय आनी साहित्या खातीर literature हें उतर वापरतात, आमी folklore खातीर लोकसाहित्य उतर वापरतात.

वाड्मय हें उतर इंग्लीशींतल्या “lore” ह्या उतराच्या अर्थाक लागीं येता तरी “lore” ह्या उतराच्यो सगळ्यो सावळी ह्या उतरांत उक्त्यो जायनात. खेळ, संस्कार, कला हांचो त्या संज्ञांत आस्पाव जायना. लोकसाहित्य ही संज्ञा लोकप्रिय अभ्यासांत वापरल्या तरी ती परिपूर्ण ना. दुर्गा भागवतान इंग्लीशींतल्या “folklore” ह्या उतराखातीर ‘लोकसाहित्य’ ही संज्ञा तयार केली आनी आयज ती पद्दत जाल्या. तोंडी जाल्लें ‘साहित्य’ लोककथांत रुजलें अशी एक धारणा आसा. म्हणजेच तोंडी परंपरेंतल्यान फुडें वचपी लोकगीतां, लोककथा, लोककथा, म्हणी, म्हणी आदी फकत लोककथा आसात.

ललीत साहित्याची निर्मिती एका विशिश्ट मनशान जाता. ‘फकीरा’ ही कादंबरी अण्णा भाऊ साठे हाणें बरयल्या, ‘माजे विद्यापीठ’ ही कविता संपत शुक्राराची काणी बरयल्ल्या नारायण सुर्वेची? ताची जाप तुमकां मेळना. अशीं जायतीं कथा, लोकगीतां, कला, परंपरा, संस्कारगीतां खंयच्याच एका मनशान तयार केल्लीं नात पूण तातूंत लोकांचो पंगड वांटो घेता. हें पंगडान तयार केल्लें आसता. तशेंच एके पिळगेंतल्यान दुसरे पिळगेंत संक्रमण जाता. हीं सगळीं लोकसाहित्यांत

आस्पावतात आनी ताका लागून हांगाच्या 'साहित्य' ह्या उतराचो अर्थ खूब व्यापक आसा. साहित्य हें उतर फकत साहित्यीक न्हय तर वाद्यात्मकय आसा.हालींच्या 30-40 वर्सांतच लोककथा गिन्यानाचो एक फांटो म्हूण एक वळखीची संज्ञा जाल्या. काळाप्रमाण लोकसाहित्याचो शास्त्रीय अभ्यास जावंक लागलो, देखून लोककथा ह्या उतराक आतां संवसारीक मान्यताय मेळपाक लागल्या. ह्या अभ्यासाक लोकांची मान्यताय मेळपाक लागल्या.

लोकसाहित्याचे संग्रह आनी अभ्यास खऱ्या अर्थान युरोपांत अठराव्या शेंकड्यांत सुरू जालो आनी 'लोककथा' हें उतर पयलीं वापरलें. ताचेपयलीं एक चवथ्या शेंकड्यामेरेन लोकसाहित्याचो विंगड विंगड तरांनी अभ्यास जातालो. १८५० उपरांत भारतांतल्या लोकसाहित्याविशीं चर्चा सुरू जाली. भारत ही लोककथा आनी लोक कलेची खण आशिल्ल्यान लोकवेदाचे विद्वान मुखार आयल्यात. राजाराम शास्त्री भागवत हाणें अभिजात नदरेन बरयलां. विष्णु शास्त्री चिपलुंकरान 'निबंधमाले' ह्या पुस्तकांत लोकसाहित्याक खाशेली सुवात दिली. विसाव्या शेंकड्यांत विरुद्ध. क्र. वच. चाफेकर, साने गुरूजी, डॉ. सरोजनी बाबर, डॉ. दुर्गा भागवत, डॉ. रेस. च. धरे, मालतीबाई दांडेकार, डॉ. प्रभाकर मांडे, तारा भवलकर, नामदेव भाटकर, गंगाधर मोर्जे, डॉ. विश्वनाथ शिंदे, डॉ. शरद व्यावायेच्या विद्वान लोकसाहित्यांचो अभ्यास केलो. लोकसाहित्य म्हटल्यार आमचे संस्कृतायेचो भंडार आसा.

2.4 लोकसाहित्याचे प्रकार

लोकसाहित्याचो शास्त्रीय अभ्यास एकुणिसाव्या शेंकड्यासावन सुरू जालो. इंग्लंड आनी जर्मनींत भाशाशास्त्रज्ञ लोककथा, गितां, संस्कार आनी समजुतींचो संग्रह आनी अभ्यास करपाक लागले. पयलींसावन लोककथा एकठांय करपाचे यत्न जाले तरी ताचो शास्त्रीय अभ्यास एकुणिसाव्या शेंकड्यासावन सुरू जाल्लो दिसून येता. १८१२ वर्सा जर्मनींत जेकब ग्रीम आनी विल्हेम ग्रीम हांणी तोंडी परंपरेंतल्यान आयिल्ल्या कथासंग्रहाची प्रस्तावना बरयली. लोकवेदाचेर सैध्दांतिक आनी

तत्वगिन्यानी निबंद बरोवपाचो हो पयलो यत्न आशिल्लो. उपरांत ह्या अभ्यासाच्या क्षेत्राचो व्याप्ती थारावपाचे यत्न जाले.

लोकसाहित्याचे अभ्यासाचो व्याप्ती खरपणान सांगिल्ली दिसता. डॉ. प्रभाकर मांडे हाणें आपल्या 'लोकसाहित्याचें स्वरूप' ह्या पुस्तकांत,

१) मौखीक परंपरा

२) भौतिक संस्कृताय

३) संस्कार, लोक समजुती, समजुती, लोककला आदी.

प्रायोगिक लोककलेंत ताचें वर्गीकरण केलां. मांडेची ही भुमिका चालीक आशिल्ल्यान लोकप्रीय साहित्याचो अशे तरेन अभ्यास जाता. पूण ह्या वर्गीकरणाक शब्द लोककथा, लोककला, लोककथा अशें आमी चिंतूंक जाय.

लोकसंस्कृतायेचे एकूण आविश्कार लोककथेच्या व्याप्तींत आस्पावता. लोकसाहित्यांत कथा, गितां, म्हणी, हांचो आस्पाव जाता. भौतिक लोकसंस्कृतायेच्या आविश्कारांत पारंपारीक कुशळटाय आनी तंत्रांचो आस्पाव जाता. तोंडी आनी भौतिक संस्कृताये कडेन संबंदीत मात्शें वेगळें, लोककथा, समजुती, लोकविधी, लोक तत्वांचो आमी विचार करूं येता. लोकनाच, लोकनाट्य, लोकसंगीत, शिल्पकला प्रायोगिक लोककला म्हणून आस्पाव करूं येता. थोड्याच उतरांनी सांगपाचें जाल्यार लोकसाहित्याचो व्याप्ती व्यापक आसून तातूंत लोकांच्या जिविताचो आस्पाव जाता, कारण परंपरेन चलपी लोकजिणेचीं सगळीं कृती आनी उतरां लोकसाहित्यांत आस्पावतात पारंपरिक लोक जीवनाच्या शाब्द लोकसाहित्यात कथा, गीता, लोककथा, उखाणे, म्हणी आस्पाव जाता.

१) लोकगीता

२) लोककथा

३) लोकनाच

४) लोकत्सव

2.4.1 लोकगीता

एके पिळगेकडच्यान दुसरे पिळगेमेरेन मौखीक परंपरेन चलत आयिल्ललीं असंख्य गितां आज संवसारभर सांपडटात. हीं गितां रचप्यांचें नांव मेळना आनी तांचेर 'लोकांची', म्हळ्यार पुराय समुहाची वा समाजाची मालकी आशिल्ली दिसता. हे मालकेक लागुनूच तांकां 'लोकगितां' म्हणटात.

लोकगितां समाजांतल्या अमक्याच वया-दर्जाचे, अमकेच व्यक्तीन वा व्यक्तींनी, अमक्याच कार्या-प्रसंगार गावचीं, हाचे सामाजिक निती-नेम आशिल्ले पळोवंक मेळटात. तीं आत्मसात करपाचेर मात कोणाची कसलीच आडखळ नासता. पूण दर एक लोकगीत खंयचे न्हय खंयचे चाली-प्रथेकडेन जोडिल्लें आशिल्ल्यान आनी ह्यो चाली-प्रथा अमकेच जातिच्या वा दर्जाच्या लोकांकडेन संबंदीत आशिल्ल्यान दुसऱ्या समाजांतले लोक तीं आत्मसात करूंक फाटीं सरतात. सांस्कृतिक सोयरीगत आशिल्ल्या दोन वेगळ्या संस्कृतायांच्या लोकांक एकामेकांच्या लोकगितांनी बरीच तोंडवळख आसता. केन्ना केन्ना नकळटां तीं तांच्या उत्सव-कार्यांचें पंगतीकय वचून बशिल्ललीं आसतात.

लोकगितां म्हळ्यार लोकसमुहाच्या भाव-भावनांचो संगितमय आविश्कार, तांचे निर्मणेचो निश्चित काळ सांगप कठीण. तरी तातूंत वर्णनरूपांत मनीस संस्कृतायेचे जे अवशेश सांपडटात, तांचेवयल्यान तीं अतिशय प्राचीन काळांत निर्माण जाल्यांत हें स्पश्ट जाता.

2.4.2 लोककथा

लोकसाहित्यांत लोककथेक म्हत्वाची सुवात आसा. लोककथा भरपूर आनी लोकप्रिय आसात, आयज लेगीत जंय आधुनीक मनरिजवणेचीं साधनां मेळनात थंय पारंपारीक लोककथाच मनरिजवणेचीं मुखेल साधनां. कांय गांवांनी लोककथा सांगपी लोककथा आसात, ते लोककथा सांगपाक फामाद आसात. चार जाण एकठांय येवन मनरिजवणे खातीर विनोदी विनोद सांगपाची एक लोकप्रिय पद्दत. कांय खाशेल्या प्रसंगांचेर लोककथा चालीक लायतात. लोक ज्योतिशशास्त्रज्ञांच्या मेधांगी जोशी जातीचे लोक दर राती मनशाच्या मरणा उपरांत धाव्या दिसासावन तेराव्या दिसामेरेन पारंपारीक कथा सांगतात. विधी वेळार कथा सांगपाची पद्दत आदल्या काळासावन चलत आयल्या. कांय कथा संस्कारांत रुजल्लीं आसून तीं संस्काराचीच एक भाग आसतात. विधिकथा वा व्रतकथा ही कथारूपी पारंपारीक आसात. गांवांनीय मिथक आनी आख्यायिका प्रचलीत आसात. आयज लेगीत जातीपुराणांत जातीचे उत्पत्तीकडेन संबंदीत कथा भक्तीन सांगप आनी आयकप सुरू आसा.

2.4.3 लोकनाच

लोकनाचाच्या नाचाच्या रुपाचो तत्व आमी विचारांत घेतल्यार गोंयांत दोन परंपरा आसात. जमीन पेरपाची एक वेगळी पद्दत आसा. रणमाले, गावडाजागर, खेल तियात्रा हांगाय अशीच लोकशैली आसा. नाचाची पद्दत म्हळ्यार एका विशिश्ट जमातीचे जिणे पद्दतीचें प्रतिबिंब. दोंगराच्या मुळसांत वा दोंगरांत रावपी जमातींच्यो आसन आनी हालचाली, तांच्या दिसपट्ट्या वावरांत दोंगराक संबंदीत आसतात. कल्याणांतली नाचाची पद्दत वयल्या दोनूय पद्दतीं परस वेगळी आसा. नाचपी पात्रां मात्शीं वेगळीं, तांची मुद्रा, हालचाल वेगळी. स्वता भोंवतणीं भोंवप वा पांय घांसून नाचप हें काळें आसता. हेर कडेन न्हय. रंग आनी वेशभूशेचे नदरेन कला वेगळो. हेर प्रकारच्या सैमीक वस्तूंचो उपेग करतात. आविश्काराची गजाल येता तेन्ना कालीचो आविश्कार सूत्रात्मक आसा. तो थारायिल्ले चौकटी भायर वचना. हेर प्रकारांत मेळटात.

2.4.4 लोकउत्सव

गोंय राज्याचे उत्तर आनी दक्षिण अशे दोन जिल्हे केल्यात. ह्या उत्तर गोंयचे एके वटेन दिवचल तालुको वसला, जाची एक आगळीच वळख आसा. राजधानी पणजेसावन सुमार तीस किलोमीटर अंतराचेर दिवचल वसलां. २३८ चौखण मिटर वाठारांत आशिल्लें दिवचल लोक उत्सवा खातीर खासा फामाद आसा.

ह्या दिवचलांत वर्साक जायते उत्सव मनयतात. शेजारच्या राज्यांतले भक्त व्हड श्रध्दा आनी भक्तीन ह्या उत्सवांत वांटो घेतात. श्री रुद्रेश्वर देवळांत मनयतात त्या शिरगांव की जात्रा, नवो सोमर, गडे उत्सव, चैत्र पूर्णिमा, त्रिपुरारी पूर्णिमा, मसण देवीची जात्रा, सप्तकोटेश्वर आनी महाशिवरात्रि आदी उत्सवांनी दिवचलाची लोकप्रियता तिगून उरता. फकत थळावे लोक तातूंत वांटो घेतात अशें न्हय, तर शेजारच्या राज्यांतले लोकय तितलेच उमेदीन आनी समजुतीन हांगा येतात. गोंयांत हिंदू, क्रिस्तांव, आनी मुसलमान हांचे मदीं सुळसुळीत आनी शांततायेचो संबंद आसा जो सांस्कृतीक एकचार आनी गिरेस्तकायेचो एक आगळोच अणभव आसा जो आमकां ह्या उत्सवांनी पळोवंक मेळटा.

संदर्भ

1. खेडेकर, विनायक विष्णु : लोकसरिता, पणजी, गोवा कला अकादमी, 1993.
2. भवाळकर, तारा : लोकसाहित्यातील स्त्री प्रतिभा, पुणे, सुगावा प्रकाशन, 1990.
3. भागवत, दुर्गा : लोकसाहित्याची रूपरेखा, पुणे, वरदा बुक्स, 1977.
4. मांडे, प्रभाकर : लोकसाहित्याचे अंतःप्रवाह, पुणे, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, 1975
5. मांडे, प्रभाकर: लोकसाहित्याचे स्वरूप, औरंगाबाद, परिमल प्रकाशन, पुणे.

मुलाखत

- 1) निर्मला शिरगांवकर. ता. 30 सप्टेंबर 2023, मुळगांव दिवचल गोंय.
- 2) चंद्रकांत ताटे. ता. 5 ऑक्टोबर 2023, दिवचल गोंय.
- 3) सिताबाई गाड. ता. 7 ऑक्टोबर 2023, दिवचल गोंय.
- 4) श्रीकांत मांद्रेकर. ता. 2 डिसेंबर 2023, दिवचल गोंय.
- 5) रंगनाथ पत्रे. ता. 1 जानेवारी 2024, मये दिवचल गोंय.

3. दिवचल वाठारांची भुगोलीक वळख

3.1 दिवचल: भुगोलीक वळख

3.2 दिवचलची लोकसंख्या

3.3 दिवचल वाठारातले लोक

3.4 दिवचल वाठारातल्या लोकांचे वेवसाय

3. दिवचल वाठारांची भुगोलीक वळख

3.1 दिवचल वाठाराची भुगोलीक वळख

दिवचल हो वाठार एक कृषीप्रधान गांव म्हूण फामाद आसा. तांचे उपरांत बरेंच उद्येग करपी लोक दिवचल वाठारांत योवन स्थायिक जाले. दिवचल वाठारांत योवन आपलो धंदो सुरु केलो. गोंय राज्याचा बारा तालुक्यातलो एक तालुको म्हटल्यार दिवचल तालुको. दिवचल तालुक्यांत एक नगरपालीका आसून वीस ग्रामपंचायती आसात. पाळी, वेळगे, सुर्ला, आमोणा, नावेली, कुडणे, मुळगाव, शिरगांव, पीळगांव, मये, नार्वे, कारापूर, सर्वण, वन, लांटबासे, साळ, नानोडा, म्हांवळीगे, अडवलपाल, आनी मेणकुरे. अशो दिवचल तालुक्यांतल्यो ग्रामपंचायती आसात.

सुंदरपेट, भायलीपेट, भितरलीपेट, सोनारपेट, अवचितवाडो, बंदिरवाडो, पाचवाडो, गांवकरवाडो आनी मुसलीमवाडो ही दिवचल वाठारांतल्या पोरण्या सुवातेची नांवा. तशेंच आता नायकनगर, शांतीनगर, शारदानगर अशी नवी नगरा दिवचल शारांत आसात. १२.१६ चौ. कि. मी क्षेत्रफळ आशिल्लो हो वाठार आसा. दिवचल शारांक पयलीं "भतग्राम" या नावांन वळखताले कला, खेळांत आनी संस्कृती अशा विंगड - विंगड क्षेत्रात फुडे आशिल्लो वाठार म्हटल्यार दिवचल वाठार. संस्कृती तिगोवन दवरपी आनी विंगड-विंगड धर्मांचे दर्शन घडोवपी देऊळा, चर्ची आनी मशिदी आसात. तशेंच शिगमो, गडे, जात्रा, नवो सोमार, कालो, कोवला या सारखिल्ले उत्सव मोठ्या उमेदीन मनयतात.

3.1.1 मये गांवची वळख

मयें गांवच्या शेतवडीच्या जमनिचें क्षेत्रफळ 3485 चौरस कि. मी. आसा, रानवट 420 चौरस कि. मी. आसा. मयें गांवांत भोंवडेकारांक आकर्शित करपी मयेचें तळें आसा जाचे क्षेत्रफळ 11,500 चौरस मी. इतली आसा. मयें गांवाक म्हापर्शें लेगीत लागी आसा. मयें आनी म्हापर्शेंमदी अंतर

सुमार 22 कि. मी. आसा. ह्या गांवची शीम “वणड्यार” म्हण्टा थंयच्यान सुरु जाता. दिवचलच्यान सरळ येतना देवतेंक आसा. वणड्यार ह्या सुवातेक सात मायेची बसका अशेंय म्हणटात. थंय एक घुमटी आसा. सात मायेची बसका म्हणपा फाटल्यान एक आख्यायिका आसा ती फुडे विस्तारान दिल्या. मयें गांवात दिवचलच्यान भितर सरपाक दोन वाटो आसात. मिना खणीकडल्यान त्यो वेगळायतात. एक सरळ येत जाल्यार केळबाय वाड्यार पावता. जाल्यार मिनाखणीकडल्यान डावे वटेन वचत जाल्यार मयेंच्या तळ्यार पावता.

3.1.2 मुळगाव गांवची वळख

दिवचल तालुक्यातलो मुळगांव हो गांव मुळगाव गांवची वळख गोंयच्या दिवचल तालुक्यातलो दिवचल शारापासून अस्नोडा-म्हापसा वचपाचे मार्गार फकत चार कि.मी. अंतराचेर एक सुंदर निसर्गान नटलेलो गांव म्हणजे मुळगांव. ७५८. ३९ हेक्टर क्षेत्रफळाचो हो गाव आसा. ह्या गांवच्या सरभोवतणी दिवचल नगरपालिका क्षेत्रातले व्हाळशी, लाडफे, नानोडा, अस्नोडा हे गांव आसात. गावकरवाडा, शिरोडवाडी, कासारवाडा, शिवोलकरवाडा, मानसबाग हे मुळगावचे पाच वाडे आसात. पयली गावकरवाडा होच मुळगाव म्हणून वळखताले उपरांत उरिल्ले चार वाड्याचेर स्थालांतरित देवळा आनी लोकवस्ती योवन हे वाडे मिळून एक मुळगाव गांव जालो. तळेश्वर देवाच्या घुमटेकडल्यान सुरु जावपी हो गांव अस्नोडच्या 'पार' न्हंयमेरेन आसा. धार्म देवाच्या देवळामेरेन गावची शीमा सोपता.

ह्या गांवात ९८% लोक हिंदू धर्माचे आसात. गावचा पारंपरीक व्यवसाय शेती आसून गावच्या प्रत्येक व्यक्तीची स्वतःची शेता आसा. शेतांक लागून पावसांत उदक साठून हांगाचे लोकांनी तलाव खोदला. नारायण देवाची तळी, रामनाथाची तळी, पोट तळे, वेतळाची तळी, गुरवाची तळी, पैरार तळी हयो बारीक बारीक तळयो गावाची सुंदरता वाढयतात. सध्या गावची शेती पुरायपणान ना जाल्या.. गांवातले लोक आता गांवा भायर वचून नोकरी धंदो करूंक लागल्यात.

3.2 दिवचल वाठारांची लोकसख्या

2011 वर्साचे जनगणने प्रमाण वट्ट लोकसंख्येंतल्यान 43.1% लोक शारी वाठारांनी रावतात जाल्यार 56.9% लोक गांवगिऱ्या वाठारांनी रावतात. शारांनी एवरेज लिटरसीरिटी प्रमाण ९१.२% जाल्यार गांवगिऱ्या वाठारांनी ८७.८% आसा. तशेंच दिवचल तालुक्यांतल्या शारी वाठारांचें लिंग प्रमाण ९४६% जाल्यार गांवगिऱ्या वाठारांचें ९७४% आसा.

3.2.1 दिवचल वाठारांची शारी आनी ग्रामीण लोकसंख्या

2011 वर्साचे जनगणे प्रमाण दिवचल तालुक्या खाला वट्ट 9,767 कुटुंबां शारांनी रावतात जाल्यार 9,767 कुटुंबां गांवगिऱ्या वाठारां भितर रावतात. अशे तरेन दिवचल तालुक्याच्या वट्ट लोकसंख्येंतल्या सुमार ४३.१% लोक शारी वाठारांनी रावतात जाल्यार ५६.९% लोक गांवगिऱ्या वाठारांत रावतात. शारी वाठारांतल्या भुरग्यांची (० - ६ वर्सा) लोकसंख्या ४,३४३ जाल्यार गांवगिऱ्या वाठारांतली लोकसंख्या ५,५०६ आसा.

3.3 दिवचल वाठारांतले लोक

लोक म्हणल्यार दर एक समाजाचे लोकांचो पंगड. समाजांतल्यान येवपी लोकांक एकामेकां कडेन मोग आनी सहानुभूती आसता. संवसारांतले सगळे समाज वेगवेगळे संस्कार पाळटात, आपली वेगळी अस्मिताय निर्माण करतात. समाज म्हणल्यार व्यक्तींचो पंगड, तांचो सादारण हितसंबंद आसता आनी तांकां विशिश्ट संस्कृताय आनी संस्था आसूं येतात. धर्मीक, संस्कृतीक, शास्त्रीय, राजकीय, देशभक्ती वा हेर हेतून एकठांय संबंदीत आशिल्ल्या लोकांच्या संघटीत गटाक समाज म्हणू येता. मनीस मुळांतूच समाजीक प्राणी, हेरांकडेन लागींपणाची इत्सा आनी गरज आसता. "समाज म्हळ्यार वेगवेगळ्या संबंदांनी आनी विशिश्ट वागणुकांनी एकठांय बांदिल्ल्या व्यक्तींचें संघटनात्मक रूप." समाजाक एक खाशेली अस्मिताय आसता, ती समाजांतल्या लोकांच्या वागणुकेवयल्यान थारता. इंग्लीशींत समाजाक "Society" अशें म्हण्टात.

3.3.1 धनगर समाजाचे लोक

आमच्या गोयांत विंगड विंगड सपाजाचे लोक रावतात. गावडा, कुणबी, वेळीप हे भुंयेचे मूळ लोक. ताणें हांगाची संस्कृताय विकसीत केली. गावडा, कुणबी, वेळीप हांचो आस्पाव अनुसुचीत जमातींत जातालो. पूण हातूंत धनगरांचो आस्पाव नाशिल्लो. हो समाज अजूनय सैमाच्या लागीं लागीं म्हणल्यार रानांत रावता. रान म्हणल्यार धनगरांची संपत्ती आनी हे रान तांचे खातीर गिरेस्तकायेची (अगर) खण. अशा खणींत रावपी तो 'धनगर', कन्नड भाशेंत तांकां 'दानगर' अशें म्हण्टात. महादेव शास्त्री जोशीन 'भारतीय संस्कृति कोश'(खंड 4) हातूंत 'एम गुरेधोरे' म्हणल्यार गोधन हो तांची जतनाय घेवपी 'दरकार' अशें बरयलां. कांय जाणकारांच्या मतान हो शब्द 'धाग' ह्या संस्कृत उतरावयल्यान तयार जाला, ताचो अर्थ दोंगर असो जाता. दोंगराच्या मुळसांत रावपी जमातीक धनगर म्हण्टात.

आयज लेगीत आमकां दोंगराळ वाठारांत रावपी धनगर मेळटात आनी तांची परंपरा, समज, अंधश्रध्दा, नातेदारपण, शिश्टाचार आनी विचार अजूनय तशेच आसात. सैमाकडेन आशिल्लो संबंद कायमस्वरूपी आसता. एकंदर जिणे पद्दत तशीच उरता आनी तातूंत व्हडलोसो बदल जावंक ना. देवान सृश्टी निर्माण करतना जनावरांचेर नदर दवरपी कोणूच नाशिल्लो, देखून महादेवान आपल्या आंगाचे मळीतल्यान धनगराक रचलो ताका धनगर अशें म्हण्टात. धनगरांच्या उत्पत्ती विशीं ही एक काणी सांगतात.

3.3.2 भंडारी

गोंयात बरेच प्रमाणात भंडारी समाजाचे लोक आसात. तांची आडनांवा "नायक" " मयेकर" "कारबोटकर" "पत्रे" " शिरोडकर" "मोरजकर" " साळगावकर" "गावकर" अश्या विंगड- विंगड आडनांवा दिवचल म्हालात रावपी भंडारी समाजाच्या लोकांची आडनांवा आसात. भंडारी समाजाचे लोक हे दिवचल म्हालातल्या "मये" " शिरगांव" "मुळगांव" ह्या म्हालात ह्या समाजाचे लोक रावतात. पूण हांतूतले सगळेच "साळगावकर" "गांवकर" "केरकर" हे आडनावेचे लोक थोडे

गावकर आसात ते "सतरकार मराठे" म्हणून वखतात जाल्यार " साळगांवकर" थोडे जे दिवचले रावतात ते "वाणी" हे समाजाचे आसात.

3.3.3 कुंभार

पयलीं लोक मातयेचीं आयदनां वापरताले. मातयेच्या आयदनांनी रांदिल्लै जेवण लेगीत तितर्तेच रुचीक आसतालें. ताका लागून मातयेच्या आयदनांक बरोच फायदो जातालो. दिवचल म्हांलातल्या मयें गांवांत कुंभार लोक आसात. कुंभारवाडो हो कुंभारांचो वाडो. पूण ते कुंभारकाम चड करिनात. फक्त वर्सातल्यान एकदा गणपती करपाचें काम करतात. गणपती करपाक मयें गांव फामाद आसा. पयशिल्ल्यान हांगा गणपती व्हरपाक येतात. पुराय मयें गांवचे गणपती मयें गांवांतच करतात. कांय बोटार मेजपा इतले गणपती मयें गांवा भायल्यान करून हाडटात.

मयें गांवांत सादारणशें पन्नास घरांनी गणपतीच्यो मुर्ती करतात. गणपती करपाक पावस पडचे पयलीं मे म्हयन्यांतच तयारेक लागतात. गणपती करपाक वापरता ती माती शेतांतली हाडटात. दिवचल, लामगांव, पेडणें हांगाच्यान माती हाडटात. सुमार एक ट्रक भरून तरी माती हाडटात. शेतांतली माती आशिल्ल्यान ती बरीच घट्ट आसता. तिका बारीक करची पडटा. बारीक करून तिका चाळून घेवंची पडटा. उपरांत पावसाच्या उदकांत परत भिजयतात. आनी चवथ लागी पावता म्हणसर गणपती करपाचे तयारेक लागतात.

गणपती करपाचे साचे आसतात. आदीं हे सांचे सिमेंटाचे येताले. आतां प्लास्टिकचे सांचे विकते मेळटात. एका फुटाच्या सांच्याची किंमत सादारण 2 ते 3 हजार पर्यंत आसता. दर दर्ता नवो साचो विकतो घेवचो पडटा. साचो लांबायेप्रमाण वेगळो आसता. विक्रेते जशें सांगता ते प्रमाण साचो हाडचो पडटा. सांचो भाड्याचोय हाडपाक मेळटा. एका फुटाचोच साचो हाडीत जाल्यार एका दिसाचें भाडें 200-300 आसता. भाड्याचे सांचे बांदा, दोडामार्ग, पेडणें आनी मासोले मेळटात. गणपती सुकपाक धा ते पंदरा दीस लागतात.

3.3.4 कुळवाडी / सतरकार

कुळागर / शेतकाम करपी ही जमात दिवचल म्हांलांतल्या कांय भागांत हे समाजाचे लोक रावतांत, कासरपाल, अडवलपाल, म्हांवळीगें, वन, लाडफे, कुडचीरे अशा ग्रामीण भागांत हे लोक रावतांत. शिगमो, धालो हे उत्सव ही जमात मनयतांत. लोकदैवते, मंत्रतंत्र, घाडी, देवदेवसपण हे प्रकार या जमातींत चालतांत. सत्तरीत ग्रामीण भागांत रावपी हे लोक खूब कष्टाळू आसात.

3.4 दिवचल वाठारांतल्या लोकांचे वेवसाय

गांव म्हणटकच समाज येतात. दर एक समाज एकामेका पासत वेगळे आसतात. तांच्यो चाली-रिती, तांच्यो परंपरा एकामेकां पासत वेगळायतात. मनशांक जगपा खातीर खाणा- जेवणाची तशेंच समाजांत जियेवपाक भोव गजालींची गरज आसता. त्यो गरजो भागोवपा खातीर पैशांची गरज आसता. पैशांवांगडा कष्टाची तितलीच गरज आसता. पैशे नासले तरी घराकडे पारंपरिक कसल्योय वेवसाय आसत जाल्यार कमोवपाक तितलेच बरें मेळटा, पूण ताका कष्टाचेंय काम खूप आसता. ह्या प्रकरणांत दिवचल म्हांलातले कांय मुखेल वेवसायांचेर भाश्य केलाकांय वेवसाय बंद पडल्यांत तर कांय वेवसाय बंद पडून परत सुरु जाल्यांत. ते वांगडा हेर म्हायती दिल्या.

दिवचल म्हांलात शेतां, बागायती, काजू, खूप प्रमाणांत पळोवपाक मेळटात. गरिबीच्या परिस्थितीक लागून पयलीचे लोक शिकिड्गलें नाशिल्लें. बोटार मेजपा इतलें लोक शिकतालें. पयली तांका शिक्षणाचो अर्थ खबरूच नाशिल्लें. गरिबांचो आवय-बापूय भुरग्यांक म्हणटलो शिकून किदें करपाचें आसा. शेवटाक ह्याच गांवांत रावपाक जाय. शिकून कोण बेरिस्टर जावचो नाह्या विचारान कोण आपल्या भुरग्यांक शिकपाक धाडी नाशिल्ले. आनी तशे पळोवपाक गेल्यार भुरगेंय शिकपांत चड रुची घेनाशिल्लें. शिकपाक धाडले सुद्धां जाल्यार म्हयनोभर वयतालें आनी उपरांत दुसऱ्या भुरग्यांवांगडा खेळपाक रावतालें. तशेंच आवय-बापाय बांगडा मजा म्हण शेतांनी, काजींनी, नुस्तें गरोवपाक, कुळागरांनी असली कामां करपाक वयतालें उपरांत ते तांचे वेवसायच जावन उरले. हालीसराक तातूंत बदल जाता. आताच्या पिळगेक शिक्षणाचे म्हत्व कळटा, शिक्षण म्हळ्यार कितें तें तांकां होलमला. ताका लागून ते आतां गांवांतले वेवसाय साडून शिक्षणाच्या

सरकारी नोकऱ्यांच्या फाटल्यान धांवतात. ताका लागून वर्साची वर्सा चालू आशिल्ले वेवसाय कमी जायत रावल्यात. पूण ही कामां सामकीय ही बंद पडूंक नात. अजूनय हे वेवसाय दिवचल वाठारांत थोड्या प्रमाणांत तरी चालू आसात. त्या वेवसायाचेर विस्तारान फुडे दिलां.

3.4.1 शेती

गोंयकार मनशांचो शेती हो अत्यंत म्हत्वाचो असो वेवसाय आसा. कित्येक वर्सा लोक शेती करुनच आपली पोटां भरत आयल्यात. शेती केल्या शिवाय अन्न मेळना आनी अन्न मेळल्या शिवाय मनशांचें पोट भरना. अन्न उत्पन्न जावंक ना जाल्यार मनीस जातीचेर उपासमारी येतली. आताच्या काळांत तरेकवार खाणां आयल्यांत. पूण पयलीचो मनीस फकत अन्नाचेर जियेतालो. ताकालागून तांका शेत हें नांगरचेंच पडटालें. आताचेवरी पयलीच्य काळार सगळेच विकते हाडपाक पैसे नासतालें. आता घरांत किदे ना म्हणटकच रोकडेच पैसे दिवन हाडटात. तशें पैसे पयली मेळा नासलें.

देवाण-घेवाणाची पध्दत पयलीं सर्रास चलताली. गरिबीची परिस्थिती आशिल्ल्यान पवली आपन पार्गर आसा तें दुसऱ्यांक दिवन आपल्याक जाय तें तांचेकडल्यान मागून हाडटालें. तांच किदें दिवपाक मेळना जाल्यार कांय दिसां उपरांत दिवप जातालें. बरेपण आसतालेंच पूण आपुलकीय तितलीच आसताली. एकामेकांक पावतालें. पूण आता काळ बदलला. आता लोक नोकऱ्यांच्या फाटल्यान धांवतात. दुसऱ्यांक खातीर वेळ काडपाक स्वता तांचेखातीर तांका वेळ दिवपाक फावना, दिसांत दीस तशी स्पर्धा व्हांडत आसात. जण एकलो फुडे वचपाक सोदतात.

दिवचल म्हांलाचें लोक लेगीत आता शिक्षणाच्या, नोकऱ्यांच्या फाटल्यान धांवतात. आनी तें करप लेगीत समा आसा. कारण आता जग बदलत आसा. आनी तेप्रमाण तांच्या जिणेंत लेगीत बदल घडत आसात. हे जरी खरें आसलें तरी मयें गांवांत अजून शेतीचो वेवसाय चालू आसा. अजुन लेगीत शेती करतात. मदल्या काळार कांय शेती पडींग सांडिल्ली. पूण आता ती परत नांगरपाक लागल्यात.

आदल्या काळार पारंपरीक पध्दतीन शेतां करप जाताले, वर्सातल्यान दोन पिकां काडटात. शेती एक दोगांकडेन करपाक जायना. ताका पंगडाची गरज आसता. ताकालागून कोणागेर शेती करपाची आसता ती पयली नांगरपाची जमीन सारकी करून मानाय आनी लमेन्यांक सांगपाक वतात. कामेच्यां आनी मानाय केन्ना येतली ती कळटकच फुडल्या तयारेक लागतात. पयली 70% लोक शेती करताले ताकालागून मानाय, कामेच्या मेळपाक मात्सो कळाव लागतालें. कामेच्या आनी मानायांचोय एक मुखेली आसता. तांचेकडेन लोक येवन कामाचे उलयता. आनी तेंच मुखेली थरायता तांगेर केन्ना वचप तें. म्हयनोभर पयलीच कामेच्यांक सांगचें पडटा. आयत्या वेळार रावत जाल्यार ती मागीर मेळनात, केन्ना कोणागेर वचप तें सगळे दीस तांचे पयलीच थारायिल्लें आसतात.

कामेच्यांक पैशे दिसावड्याचे दिवचे आसता. तांचो दिसावडो मानायांपरस कमी आसता. ते सगळे तांचे पयली थारोवन घेतिल्लें आसात. एकदा शेत लायलें म्हणटकच तें जायसर शेताचे कसलें ना कसलें काम आसता. शेताक सारें जाय पडटा. पयली सारें म्हण फकत शेण वापरतालें. तांतूत आताबदल जालां. आता गोरवां चड नाशिल्ल्यान शेण मेळपाक कुस्तार जाता. आनी तशें पळोवपाक गेल्यार तयार सारें बाजारांत विकत मेळटा. ताकालागून शेण आता फाटी पडला. पूण अजून लोक शेणाचोय वापर करताना दिश्टी पडटात. आदी पारंपारिकरित्या शेती करताले. तातूंत आता बदल जावन मशिनां आयल्यांत. ताकालागून आतां काम बेगीन जाता आनी चड कष्ट घेवंचे पडनात. कामां जाय नाशिल्ल्या कारणान लोकांनी शेतां पडींग सांडलेलीं वै आता ह्या मशिनांक लागून परत करपाक लागल्यांत, आनी आतां सरकार लेगीत शेती करपाक सबसिडी दिता. मिना खणींक लागून कांय शेतां पिड्ड्यार जाल्ली आसात. तांकां तुकसान भरपाय मिना खणवाले दितात. शेती काम शिकिल्लो नाशिल्लो मनीस लेगीत करता. आनी एक म्हळ्यार हातूंत सगळ्याक काम मेळटा. शेती बायल मनशांक लेगीत काम मेळटा. शेतातली नडणी काडपाचे काम आसता ते बायलांचे आसता. तशेच शेत लावपाचे काम लेगीत बायलांचेंच. हातूंत बायलांक काम मेळटालेंच.

तातूत तांचो वेळ सुद्धा वतालो. शेतांत बायलां एकामेकांची फकाणा मारताली तशेंच खबरी करतालीं. शेतांनी तांच्या तोंडातल्यान नवीं गितांय निर्माण जाताली. आतां मशिनां आयिल्ल्या कारणान ही मौज कमी जायत आसा. पूण साप्पूच बंद जावंक नाफकाणां मारपी अजून लेगीत ती मजा करतात.

3.4.2 नुस्तेंमारी

गोंयकारांची जीण नुस्त्याशिवाय चिंतपाकच जायना. गोंयचो आनी नुस्त्याचो संबंद बरोव लागींचो आसा. एक दीस शिवराक जेवप म्हळ्यार तांचेर आकांत आयिल्ल्या सारको जाता. गोंयच्या नुस्त्याची रूच लेगीत दुसरेकडेन खंय मेळचीना. ताज्याक ताजें नुस्ते गोंयांत मेळटा. गोंय दर्यादेगेर आशिल्ल्यान नुस्तें काडपाक बरें मेळटा. ते शिवाय न्हंयचेर, मानशेर बस्ते गरोवपाक वतात. मयें गांवांतय गरोवणी करतात. खारे उदकाची खाडी लाभिल्ल्यान नुस्त्याचो वेवसाय हांगाचे लोक करतात. ह्या गांवांत मानस आसा. सावंतवाडा, पैरा आनी शिकेरी ह्या तीन भागानी हो वेवसाय चलता. त्या मानशेची वर्सान वर्स पावणी जाता. म्हळ्यार काय भुरगे मेळून मानस एका वर्माखातीर विकती घेतात. ते वर्सभर मानशेचें नुस्तें भोवन खातात, सादारणशी वीस-पंचवीस हजारापर्यंत पावणी जाता.

कुलय्यो, खुबे धरपाक चड करुन रातचे वतात. नुस्तें गरोवन कांय जाण विकपाक कातात. पूण चडरों ते घराच खातात. मिना खण बंद पडिल्ली त्या वेळार मयेंचे लोक नुस्तें निकपाचो वेवसाय करपाक लागले. गांवांत विपी नुस्तेकार बाजार भावा परस कमी किंमतीत विकतात. सकाळी 9 वरांचेर नुस्तेकार नुस्तें घेवन भोंवपाक सुरवात जाता, दनपार जाता म्हळ्यार तांचे सगळे नस्ते सोंपता. सोमार, बिरेस्तार, शुक्रार ह्या दिसांनी ते नस्ते कमीच पडटात. ह्या दिसांनी चड लोक नस्ते खायनात. नशेच घरांत कसलीय परब, देखीक चवय, आसता तेन्ना ते नस्ते घेवनच येनात. नस्तै विकपाच्या वेवसायांत लेगीत तांकां खूब फायदो जाता. ताका लागून मयें गांवांत कांय नुस्तेकार

आसात ते पयलींपासून नुस्त्याचोच धंदो करतात. तशेंच जर आयज पैशे नासत तांका दिवपाक जाल्यार तांका दूसरे दिसा दिल्यार तेगीत कांयच हरकत नासता.

3.4.3 काजू

दिवचल वाठार हो सैमान भरिल्लो असो वाठार. जंय कुळागरां, बागायती, शेती आसा त्याच गांवांत काजींची लागवड लेगीत बरे तरेन जाता. ह्या गांवच्या 40% लोकांकडेन तांच्यो स्वताच्यो काजी आसात. काजी लागतकच काजी करतल्यांक कशेंच फावना. ह्या गांवांत फॉरेस्टाच्यो काजी आसात. त्यो कोमुनिदाद आशिल्ल्या कारणान ताची दर वर्सा पावणी जाता. काजीं खूब प्रमाणांत आशिल्ल्यान काजी करपी हें तीन-चार म्हयनें काजींनी खोप बांदून रावतात. जाय त्यो वस्तू थंय घेवन वतात. भायल्या कामगारांक लेगीत कामांक दवरतात. काजी चड आसा थय सोरो काडटात. सोरो काडपाची भांडा लायतात. सगळेच लोक सोरो काडटात अशें ना. जांच्यो थोड्यो काजी आसा ती मुट्टे व्हेरोन लागी कोणूय खंय सोरो काडटा बाल्यार तांचेकडेन व्हेरून दितात. मुट्टे मेजून तांका उपरांत त्या मुट्ट्यांचे तांका परवडटा तितले पैशे दितात. मे म्हयन्यांत काजींचो वेळ सोंपता. उपरांत भुरगी तशीच व्हडली जांच्यो अजी नासता ती काजी सोदपाक वतात. काजींनी भोवोन काजी एकठांय करुन उपरांत विकपाक व्हरतात.

संदर्भ

- 1) गवते, ज्ञानेश्वर, धनगराच्या लोकसाहित्यातील समाजदर्शन, औरंगाबाद: कैलाश पब्लिकेशन. 2011.
- 2) बापट, आसावरी. कोकणची लोकसंस्कृती, पुणे: पद्मगंधा प्रकाशन. 2015.
- 3) मांडे, प्रभाकर: लोकसाहित्याचे स्वरूप, औरंगाबाद, परिमल प्रकाशन, पुणे.

मुलाखत

- 1) चंद्रकांत ताटे. ता. 5 ऑक्टोबर 2023, दिवचल गोंय.
- 2) रूपा साळगांवकर. ता. 10 जानेवारी 2023, दिवचल गोंय
- 3) शिवम हरमलकर. ता. 20 जानेवारी 2023, दिवचल गोंय.

4.दिवचल वाठारांतले देव-दैवत, लोकउत्सव आनी लोकसंस्कृताय

4.1 दिवचल वाठारांतले देव-दैवत

4.2 सात भयणीचे जात्रेची वैशिष्टा

4.3 दिवचल वाठारांतले लोकउत्सव

4.4 दिवचल वाठारांतल्यो आख्ययिका

4. दिवचल वाठारांतले देव-दैवत, लोकउत्सव आनी लोकसंस्कृताय

4.1 दिवचल म्हांलातलें देव-दैवत.

श्री देवी महामाया

गोजीर रूप, तकलेर मुकूट, कपलार आडतो कुंकमाचो तिबो, नाकात नथ, कानांत अलंकार, धीर आनी कृपाळू अशे नदरेन दर एका अक्ताक सतत पळोवन तांचे गाराणे आयकून तांचे समाधान करपी ही मूर्ती म्हळ्यार श्री देवी महामायेची. ही देवी बोड्डे गांवच्या लोकांची कुळदेवी, गांवकऱ्यांची ग्रामदेवता श्री महामाया देवीचे है एक जागृत अशें देवूळ म्हूण फकत दिवचलेतच न्हय तर पुराय गोयांत फामाद आसा.

देवी श्री सातेरीच्या नांवान श्री देवी महामायेचे विधीवत देवकृत्य करपाक सुरवात केल्ली, म्हळ्यार प्रसाद पाकळी घेवन गाराणे घालप, नवरात्रांच्या माळी चडोवप, दिव्यांची रात जागोवप, कार्तिकी एकादस, आशादी एकादस अशे उत्सव सुरु जाले.

श्री देवी सातेरी, महामाया आनी श्री देव रवळनाथ अशा या तिनूय देवांचे म्हळ्यार श्री देवी सातेरी आनी तिचे वांगडी, श्री देवी महामाया आनी तिचे वांगडी तशेच श्री देव रवळनाथ आनी तांचे वांगडी ह्या देवाची पुजा बोड्डे गांवांतले लोक करतात.

श्री देवी केळबाई

श्री देवी केळबाय मुळगांवा स्थापन जाल्या उपरांत मुळगांवची मुळमाया भुदेवी श्री सातेरी हिणें गांवांची राखण करपाची सगळी जापसालदारकी श्री देवी केळबायचेर सोपयली. ह्या वेळार सातेरी देवीन आपलो चलो श्री देव नितकारी हाका श्री देवी केळबायक पालव दिवचे खातीर वांगडा रावपाक दिलो. आयज मेरेन देवी केळबाय कडल्यान गांवकऱ्यांक उतर जाय पडलें जाल्यार सुरवेक नितकारी देवाचो अवसर (भार) येवप गरजेचें आसा. नितकारी देवाचो अवसर (भार) आयल्या उपरांत तो देवीक आपोवणें करता. देवी केळबाय ताच्या आपवण्याक मान दिवन थंय परगडटा. देवीचो भार आयल्या उपरांत पयली ती देवळालागीं आशिल्ल्या तळयेचेर न्हाता. तो मेरेन नितकारी

देव पाटाचेर बसता आनी उपरांत देवी येवन ताच्या मांडयेचेर बसता. गांवकऱ्यांचो अडीअडचणी समजून घेवन ते प्रमाण गांवकऱ्यांक उतर दिता आनी नितकारी देवा कडेन नाल्लांच्या रुपान अधिकार दिवन वता. फूडलें कार्य नितकारी देवुच करता. श्री देवी सातेरी ही मुळगांवची मूळमाया तर श्री देवी केळबाय ही ग्रामदेवता जावन आसा.

श्री केळबाय देवी ज्या घाटावटेन स्थगीत जावपाक सोदताली आनी ती खंयच्या खंयच्या सुवातेर आयली त्या सगळ्या सुवातेचेर आपलो छाप म्हळ्यार आपले अस्तित्व दवरलां म्हणूनच गाँयांत खुबशा सुवातेर आमकां श्री देवी केळबायची ल्हान ल्हान देवळां पळोवपाक मेळटा..

श्री देव सिध्दहोमकण

पुनवेच्या तिसऱ्या दिसा हो उत्सव मनयतात. हाचे फाटलें कारण अशें, खूब वर्सा पयलीं भुरग्यांनी बडयो मोडून शेकोटी उजो पेटयलो आनी ते ह्या शेकोटींतल्यान चलत गेले तेन्ना तांकां कांयच जावंक ना. तांकां कसलेंच दुखणें जावंक ना म्हण तांच्या आवय बापायन देवळांत वचून प्रसाद घेतलो. तेन्ना थंय तांकां प्रसादाचेर सांगले हो उत्सव मनयात आनी तेन्नासावन ते आयज मेरेन म्हळ्यार 25-30 वर्सा सावन हो उत्सव हे लोक मनयतात.

श्री देव सिध्द ह्या देवाचो मठ गांवडत हांगा आसा. गोसावी समाजाचे लोक दर वर्सा या जाग्यार भुभूत मनयतात: हाका एक नेम आसा, तो म्हळ्यार भुभूत जाले बगर देवीचो कालो जायना पूर्ण व्हाळशी हांगा जाल्या खणीच्या अपघातान ही समाधी आता मातयेन पुरली ताका लागून आता ही भुभूत दुसरे कडेन मनयतात.

श्री देव कुंभकेश्वर

श्री शांतादुर्गा हायस्कुला कडेन बोड्डे गांवच्या शीमेर हे देवूळ आसा. ह्या देवळा कडेन दुसऱ्या दिसा भांगर लुटपाची कार्यावळ जाता, तशेंच त्याच दिसा श्री सत्यानारायण महापुजा आनी भजनाचो कार्यक्रम जाता.

जाण्टे लोक सांगता श्री देव कुंभकेश्वराच्या देवळा कडेन एक तळे आशिल्ले, त्या तळ्यान एक व्हड कुंभ आशिल्लो आनी तो तळ्यांत सगळ्याक भोंवतालो. तशेंच ताचो आवाजूय खूब जाणांक आयकुपाक येतालो.

अमाशेक जेन्ना श्री महामाया देवळांत दिवजां जातात. तेन्ना सगळ्यांत पयलीं ज्योत पेटोवन फाटल्यान पळय नासतना कुंभकेश्वरांच्या देवळां कडेन व्हरून दवरतात आनी थंय पयली पेटयतात. मागीर ती ज्योत घेवन श्री महामाया देवळांत व्हरतात आनी दिवजां पेटयतात अशे तरेन तांची दिवजा जातात.

श्री देव शिरवंत

श्री देव शिरवंत या देवाची ल्हानशी अशी देवळी व्हाळशी हांगा आसात. श्री देवी सातेरीची तुळस म्हूण हिका वळखतात, घोडेमोडणी, धुळवट, आनी गइयांक न्हावण हाडपाक वतना श्री देव शिरवंताक पाया पडून फुडे वचपाक जाय अशी प्रथा आसा

श्री देव खेत्री म्हारींगण

श्री देव सिध्द हांच्या मठाक लागून देव म्हारींगण हाची ल्हानशी देवळी आसा, हरीजन बांधव त्या देवाचे उपासक. पूर्ण हिवूय देवळी मातयेन पुरली. जो दसऱ्याक खेत्र करता त्या पुरुशाची ही देवळी म्हूण वळखतात.

श्री देव काळभैरव

श्री महामाया देवळाच्या दाव्यान एक सोबीत अशी काळभैरव देवाची देवळी आसा, दिवचलेंतल्या तेली बांधवाचे हे दैवत. ह्या देवाचे मानकरी वास्को, कुडाळ, सावंतवाडी, मुख्य या सारक्या जाग्यांचेर दिश्टी पडटात. पूण दर वर्सा हे लोक देवीच्या काल्याक, देवाचे दर्शन घेवन वतात.

श्री देव करेश्वर

देव करेश्वर हाकाच वाडेश्वर अशेंय म्हणटात. या गांवाची राखणदार म्हण तांक वळखतात. ताका लागून दर फेब्रुवारी म्हयन्यात या देवळांत महापुजा करतात. आनी अशेंय म्हणटात, जेन्ना पुर्तुगेज

गोंयचेर राज्य करताले तेन्ना तांणी लामगांवांत वचपी सगळे मार्ग बंद केले. तरी लेगीत ताका या गांवाचे मूळ नश्ट करपाक जालें ना.

श्री देव मारुती

ह्या देवळांतली मारुतीची मूर्त जमनीतल्यान वयर सरल्या. दर शेनवारा या देवळांत गांवांतले तशेच गांवांभायले, शेजारच्या गांवांतले खुबशे लोक पुजा करूंक येतात. हें देवूळ सगळ्यां खातीर उक्ते आसा. या देवळाक दारां, जनेला कांय ना.

श्री म्हात्रायी देवी

म्हात्रायी देवीचे देवूळ आसा त्या गांवच्या मदींच स्थीर जाल्ले आसा. ताचो उगम दोंगरार जालो जेन्ना परब आसताली तेन्ना गुढी उभारून आनी देवीचो कळस हाडताले.

4.2 सात भयणी ह्या देवतांची वैशिष्टां

दर एक गांव आपले वेगळेपण जपत आयला. मुळगांव तसो एक ल्हानसो गांव. श्री केळबाय देवस्थान है एक जागृत देवस्थान. लोकांक ह्या देवस्थानाची व्हडवीकाय खबर नासलीश्री केळबाय देवी ही मुळगांव गांवची ग्रामदेवता. श्री केळबाय देवीची पेठेची जात्रा ही फामाद आसाश्री केळबाय देवीक जगत जननी अशें म्हणतातश्री केळबाय देवीची जात्रा चैत्र शुक्ल पंचमीक जाता. श्री केळबाय देवीच्या धोंडाक कडक सवळे पाळचें पडटा. कौलोत्सव जायसर तांकां कडक सवळे पाळचें पडटा. श्री देवी केळबायची आवडटी फुलां म्हणजे 'आबोली'. केळबाय देवीची पेठ सुध्दा आबोलीच्या फुलांनी सजयतात. धोंड सुध्दा आबोल्याचे झेले गळ्यान घालतात. आपल्या भयणीक म्हणजे महामाय देवीक दिल्लें वचन म्हण श्री देवी केळबाय जात्रे दिसांनी मयां हांगा तीन दीस दोन राती रावता. श्री केळबाय देवीची कीर्ती गांवागांवान आसा. केळबाय देवीक आदीमाया, आदिशक्ती अशें म्हणटात. गांवा-गांवांतले लोक कौल प्रसाद घेवपाक मुळगांव वतात.

4.2.1 इतिहास

1500 वर्सा पयलीं जेन्ना देव-देवी आयल्यो, ज्या सुवातेर तांच्यानी स्थगीत जावपाचो विचार केलो त्या थळाक आयज मेरेन पुजतात. त्या वाठाराक भक्ती भावाच्या नदरेन वळखतात. तशेंच इतिहासीक नदरेंतल्यान तांचेर संशोधन जाता. त्या सात देवी आनी आठव्या भावाची काणी आयकल्या बरोबर सगल्याक आवडटली अशी त्या चमत्कारीक घडणूकेचो भाव, रंग, रूप आसा. मयें गांवांत वण्ण्या वाठारांत आयल्या उपरांत तांचे मदी देव खेतोबा है एक ल्हान कारणाच्या रूपांत जालेलें झूज ह्या सगळ्यांक परिणामकारक थारलें. झूज पेटले म्हणटकच वादा-वादीच्या रूपांतल्यात त्यो सगळ्या वेग वेगळ्या वाठारांत वचून स्थापीत जाल्ल्यो त्या गांवांतल्या गांवकारांनी तांचे आगमन सुवाळ्याच्या निमतान उत्सव साजरी केलो आनी आयज मेरेन तो उत्सव जात्रेच्या रूपांत मनयतात

4.2.2 श्री देवी केळबाय

दिवचल तालुक्यान मुळगांव-गांवकरवाडा हांगाची श्री देवी केळबायची पेठेची जात्रा ही फार्माद आसा. मुळगांवची ग्रामदेवता श्री केळबाय ही आदिमाया, आदिशक्ती आसुन मुळगांव ह्या ल्हान गांवचे वैभव आनी प्रतिष्ठा मेळुन दिता आनी म्हणुन केळबाय देवीक जगतजननी अशें म्हणटात. ह्या देवीची महिमा अपार आसा. गोंयचें एक जागृत देवस्थान म्हणून ही देवता प्रसिध्द आसून गांवा-गांवांतले लोक कौल-प्रसाद घेवपाक मुळगांव वतात.

श्री देवी केळबायची फार्माद पेठेची जत्रा चैत्र शुक्ल पंचमीक जाता. ह्या जात्रेक धोणांनी अमावास्ये पासुन उपास दरतात. श्री देवी केळबायच्या धोडांक (भक्तांक) गुडीपाडवो ते नवम मेरेन णव दिसाचें कडक व्रत पाळचें पडटा. नव्या धोंडांक (भक्तांक) गुडीपाडव्या पयलीं एक दीस आदी म्हणजेच अमाशेच्या दिसा पासून नवम मेरेन कडक व्रत पाळचें पडटा. ते णव दीस ते कडक सोवळे पाळतात. तेन्ना तांका सदांच न्हावन, चहा, फराळ आनी जेवण करचें पडटा. ल्हान ल्हान भुरगें सुध्दा धोंडांचो उपास करतात.

4.2.3 श्री देवी महामाया

श्री देवी महामाया हिर्णे आपल्याक मयै सुवात वैचली आनी मयां गांवांत तिचो भौमान जावपाक लागलो. श्री देवी महामाया ह्या आपल्या भयणी कडेन वचपाची आसल्या कारणान उत्सवाक आनीकूच नेट येता. सातेरी उपरांत महामाया देवस्थान गांवकारवाडो हांगा ह्या देवीची स्थापना जाल्ली आसा. ही मुर्ती पाषाणी ल्हान वाटकुळ्या स्वरूपाची मुर्तीच्या रुपान आसा आनी ताचे कडेन हत्तीची मुर्ती आसा.

"जाण जाण जाणी जाणी जाणी गे
सातजाणी, बहीणीमध्ये, केळबाय मोठी गे.
मुळगांवची केळबाय
मयेंची महामया मोठी गे,
अनामानादेवनाथा, पांडव व्हडीयो गे."

ही जात्रा शुद्ध चैत्र म्हयन्यानूच शुक्ल पक्ष अष्टम ह्या दिसा जाता. हें जात्रेचें म्हत्व आशिल्लें की देवाचें तोंड आशिल्लें मुखवटे देवीक पेठ मुळगांव हाच्या वांगडा देवाचो दूत म्हणून पिसोनाठ, भुतनाथ आनी देवी आदीमाय ही तरंगा म्हणून मार्सेलासून म्हादय न्हंयेंतल्यान बोटीन हाडटात. ह्या उत्सवाक खूब लोक उपास धरतात तांकां धोंड अशें म्हणटात. ह्या जात्रेक एक सोबीत सुंदर अशें मातयेचे आयदन तयार करतात आनी तांतूत दिवो पेटयतात. ताका लोक मालें अशें म्हणटात, त्या खातीर ह्या जात्रेक माल्यांची जात्रा अशी म्हणटात. धोंडाची जात्रा मयां ह्या गांवान जाता. ही जात्रा एकदा आसता. जे ह्या जात्रेक धोंड रावतात ताणी एक म्हयनो भर शिवराक रावंक जाय आनी जात्रेक पांच दीस आसता तेन्ना धोंडानी तीन फावटी दिसाक न्हावंक जाय.

4.2.3 श्री लयराई देवी

श्री लयराय देवी म्हणजेच शुध्द सत्त्वमयी वैश्णवी मायेचो आवतार. [श्री लयराय देवी शिरगांव वाठारांत स्थापीत जाल्या. कांय जाणकारांच्या मता प्रमाण श्री लयराय देवी हांणी आपल्याक मुरडी है थळ आपणायलै जे शिरगांवच्या पयल्या पावलाचेर मेळटा पूण आतां श्री लयराय देवीचें व्हडलै देवूळ गांवांत स्थापीत केल्लें आसा. हें देवस्थान एकदम पवित्र, शुध्द, सात्विक आनी फामाद आसा. जांचे, तांचे अशें सगल्यांचेच सगळे नवस आंगवणी हांगा पुराय जातात. भाव आसा थंय देव आसा अशें कांय लोक म्हणटा तें खरें. देखून शिरगांव गांवांत सगळे कडेन वाटेर बारीक सारीक ल्हान-व्हड देवस्थानां, देवांच्यो मूर्ती पुजलेल्यो आमकां दिसून येतात. श्री लयराय देवीचें सौंदर्य, रूप, किर्ती जशीं आकर्शीत आसात तशेंच तिचे रौद्र अवतार फामाद आसा.

4.2.4 इतिहास

ह्या देवीचो इतिहास, ती ह्या वाठारांत कशी स्थापीत जाली, ह्या सुवातेचें खाशेलेंपण आनी महत्व कित्याक, देवीक आवडपी मोगरी, पटकळणी आनी कुड्याची फुलां आयजूय कित्याक मोलादीक आसा. तशेंच देवीच्या धोंडाचो जात्रेत व्हड रितीन जाल्लो आस्वाप हाचो विचार करपाक गेल्यार आमकां जापो सयत आनीक कांय प्रस्न पडटात. ह्या प्रस्नांच्या जापो आमकां शिरगांवचे कांय जाणटें आनी तशेंच कांय जाणकारानी सांगल्यात.

अशें म्हणतात की 1500 वर्षां पयली केन्ना तरी श्री देवी लयराय आनी तिच्यो स भयणीं आपल्या आठव्या भावा सयत गोंयांत अवतरल्यो. ह्यो सगळ्यो देवी ब्रम्हकन्या आसा अशें आमकां आखायिकेतल्यान जाणवता. गोंयच्या दर एक परिसराचो आस्वाद घेयत त्यो सगळ्यो देव-देवी मावळींगे, बोर्डे, दिवचल अशे वाठार भोवत-भोवत दिवचलची ग्रामदेवता आनी आपली इश्टणीन श्री देवी शांतादुर्गा हिच्या कडेन आयली. तिच्या कडेन रावली दुसऱ्या दिसा ती सगळी जाणां दिवचलच्या मये गांवांत हत्तीचेर बसोन भोंवडेक गेली. गोंयची लोकजीण, गोंयचे दायज आनी सैमीक वाठार पळोवन ती आकर्शीत जाली. तांकां आमचो गोंयचो परिसर भोव मना-काळजाक

लागलो. देखून तांच्यानी मये गांवच्या माथ्यार आशिल्लो वण्णो वाठार आपलो संवसार, आपलें घर सजोवचें कशें थारायलें.

ह्या सगळ्यामदी व्हडली भयण श्री देवी केळबाय, ही भयण सगळ्यांक शांत, मोगाळ आनी सगळ्यांक सांबाळून घेवपी आशिल्ली. तिचें असित्व आमकां दर एक गांवांत जाणवता. ती ज्या ज्या सुवातेर गेल्ल्या त्या त्या थळांचेर तिचें रूप सौंदर्य आनी अस्तित्वा सयत देवळाच्या रूपांत घडोवन हाडलां. दुसरी भयण श्री देवी महामाया जी मयां गांवांत स्थापीत जाल्या. तिसरी भयण म्हळ्यार रुद्र अवतार आशिल्ली श्री देवी लयराय. चवथी भयण देवी मोरजाय तर पांचवी भयण मिलाग्री सायबीण, जिका पयली मिराबाय देवी म्हूण आमी वळखताली पूण खिस्ती समाजान तिका भाटयली आनी तिचें सायबीणन रूपांतर केलें. सवी भयण देवी आजादिपा जी आतां आजादिपा बेटाचेर वचोन स्थगीत जाल्या. तर सातवी भयण श्री देवी सितला ही तर पयलींच धर्तरेक गेल्या. तांचो एकसुरोच धाकटो भाव देव खेतोबा जाचें रूप कमरांतल्यांत वाकडें आसा.

4.2.5 लयराई देवीचे जात्रेचे खाशेलपण

शिरगाव देवांची शिरगावची, श्री लयराय देवीची जात्रा तिथी प्रमाणांत वैशाख शुध्द पंचमी दिसा जाता. गांवांतले गांवकार म्हळ्यार चौगुले, हे लोक ढोल, ताशें वाजयत गाजयत गांवांत येता. देवी लयरायिच्यो भयणीं देवी महामाया, देवी केळबाय, देवी मोरजाय, देव खेतोबा आपल्या भयणीच्या उत्सवाक हजर आसता अशें म्हणटात. ह्याच कारणाक लागून मयेकार, मुळगांवकार, मोरजेकार, वांगिणीकारां शिवाय ह्या जात्रेची सुरुवातूय जायना आनी समारोपूय जायना. ह्या जात्रेचें मुखेल खाशेलेपण म्हळ्यार अग्नीदिव्य.

ह्या गांवची एक आगळी वेगळी प्रथा म्हळ्यार ह्या गांवचे सेवेकरी, देवाचे सेवकरी चौगुले लोक जात्रेच्या आठ दीस पयलीं व्दादशी सावन देवस्थाना कडेन, भट पुजाऱ्याच्या घरा कडेन रावोन उपास करतात.

धोंड धोंड हांचो उपास (व्रत) चैत्र म्हयन्याच्या सुरवेक जाता. जय तांका पुराय सवळे रावचें पडटा. धोंड म्हयनोभर शिवराक रावतात. पयली अमास ते दुसरी अमास शिवराक रावतात. सगळेच धोंड सुर्वेक सावन व्रत पाळटात अशें ना पूण कांय धोंड हें व्रत कडक पाळतात. जात्रेच्या पाच दीस पयली हें व्रत पाळचेच पडटा. ज्या सुवातेर धोंड रावतात त्या सुवातेर शेण काडून, माटोव घालून ते रावतात. कांय लोक जे आपल्या खोशयेन धोंड रावतात ते आपल्या गांवच्या देवस्थानान पंगडान रावतात. न्हावप, ओल्या सवळ्यान रांदप, ओल्या सवळ्यान खावप-जेवप आनी वेगळे रावप आनी देवीचे नामस्मरण करप अशी ह्या धोंडाची चालरीत आसा.

4.2.6 होमकांड

होमकांडा आदी पोरणो नांवांचे नमन गीत गावन होमकांड पेटवपाक सुरुवात करतात. ह्या गीतांत सगळ्या देव-देवींचीसात भयणीं आनी आठव्या भावांची याद तशींच तांच्या इश्ट देवतांची स्तुती आसता. होमकांडात पटकळणी फुलाच्यो दोन माळो आनी चंद्रदीप हुडवोन होमकांड पेटयता. सगळे धोंड कळसा सयत आळीपाळीन उज्यांतल्यान वयता. विधी प्रमाणांत सुर्योदया पयलीं देवीचे अग्नीस्पर्श जाता. कांय जाणकाराच्या मता प्रमाणे जेन्ना होमखण पेड्डा तेन्ना देवीचें रूप त्या अग्नीन दिसता. गांवांतलें, गांवां भायले सगळ्या धोंडांचो सहभाग ह्या अग्नीदिव्यांत जाता. सकाळच्या फातोडीर हॉमखण पेटोवन सोपत आयलै की कोळशाचेर सगळे धोंड बेशट्ट्या पायांनी आळी-पाळीन चलत वयतात. ह्या धोंडाच्या मुखांत देवीच्या नांवाचो नामस्मरण चालूच आसता. हर हर महादेव, श्री लयराय माता की जय अशें म्हणत ते अग्नीदिव्यांतल्यान म्हणजेच होमखणतल्यान प्रवेश करतात.

4.2.7 मिलाग्रीस सायबीण

बारदेस तलुक्यांतलै म्हपशें शार फकत शुकरारा जावपी बाजाराक लागून फामाद ना, जाल्यार है शार अवर लेडी ऑफ मिरॅकलच्या फेस्ताक लागून चडूच नामनेक पावलां. अवर लेडी ऑफ मिरॅकलसचें फेस्त सांत जेरोमच्या इगर्जेत जाता.

पास्कांची परब जाल्या उपरांत तिस-या सोमारा दिसा है फेस्त लोक मोट्या उमेदीन मनयतात. म्हपशेंचे आवर लेडी ओफ मिरेकल्स फेस्त क्रिस्तावं लोकांचे लक्ष वेधून घेता पुण हिंदू समाजाचेय लोक येतात. है फेस्त इस्टरच्या दुसऱ्या सोमाराक मनयतात आनी एक अनौखी नाती आसा ह्या मिलाग्रीस आनी शिरगांवच्या जात्रेचो आनी फेस्ताचो हरशी. क्रिस्ताव लोक ह्या सायबिणीच्या भक्तींत सामके घट विश्वास दवरतात. तिका मोक्षाची देवी मानतात आनी हिंदू लोक तिका मिलाग्रीस सायबीण मानतात. मिलाग्रीस ही देवी लयरायिची भयण. गोंयच्या लोकवेदा प्रमाण मिलाग्रीस ही सात जाणांतली एक भयण तिका पुर्तुगेजाच्या बाटाबाटीवेळार क्रिस्ताव केलें. तिच्यो बाकीच्यो स भयणी दुसऱ्या कडेन पळोवपाक मेळटात आनी केतको वा खेतोबा हो तांचो एकलोच भाव.

4.2.8 आजादिपा

इ. स. 1500 पयलीं कितल्याशाच वर्सा पयलीं गोंयांत अवतरलेल्या सात भयणींतली आजादिपा ही सवी भयण. ह्या देवीक ब्रम्हकन्या अशैय म्हणटात. अर्थ आख्यायिकेतल्यान आमकां आयकुपाक मेळटा. केळबाय देवी आपल्या भावडांक घेवन घाटा वयल्यान सैमाचो आस्वाद घेयत आपल्या इश्टीणी कडेन म्हणजेच दिवचलची ग्रामदेवी श्री शांतादुर्गा देवी हिच्या कडेन रावली. श्री शांतादुर्गा देवीन तांकां एक रात आपल्या कडेन विसव घेवपाक दवरली आनी दुसऱ्या दिसा तांकां मयें गांवांत धाडली. वण्णयां ह्या वाठारान तांचे आगमन जालें आनी तांच्यानी गोंयांत स्थगीत जावपाचे थारायलें. तांच्या मददीं झगडें जाले आनी तेन्ना ह्या भाव-भयणींनी आपआपल्यो सुवाती वेचून काडल्यो आनी तेन्ना आजादिपान आपली सुवात आजादीप बेटाचेर केली आनी तेन्ना सावन ती थंय स्थगीत जाली. देखून ती ज्या बेटाचेर वचुन रावली त्या बेटाक आजादिपा अशें नांव पडलें.

4.2.9 सीतला (सीतामाय)

सात भयणी मदीं सातवी भयण म्हळ्यार सितला (सितामाय). देवी सितलाचो इतिहास पळोवपोक गेल्यार सगळ्यां देवी परस आगळो-वेगळो आसासगळ्या भयणीं आनी आठव्या भावा वांगडा ती

केन्नाच गाँयांत अवतरूंक ना. देखून ती आदीच धादोशी जावन धर्तरेच्या कुशीत रिगून सैमा कडेन एकरुप जावन गेली. म्हूण तिका 'पृथ्वी कन्या' अशेंय म्हणटात. तशेंच देवी सितला लक्ष्मी देवीचो अवतार आसा. अशें कांय जाणकार म्हणटात ह्या देवीचे रुप, सौंदर्य सगळ्या देवी परस भोव सुंदर आसा.

4.2.10 श्री देव खेतोबा

खूब वर्सा पयलीं अशें म्हणतातश्री केळबाय देवी आपल्या स (6) भयणी आनी आठवो धकटो भावा सयत गाँयांत पावलीती दिवचल ह्या वाठारान आयलीउपरांत ती आपली इश्टीण श्री शांतादुर्गा देवी हिच्या कडेन भेट घेवपाक गेली. एक दीस रावली आनी दुसरे दिसा ती थंयसरल्यान भायर सरली.

दिवचलच्या मयें गांवांतल्या माथ्यार आशिल्लो वण्णो वाठार तांच्यानी आपले घर (सजोवचे) करपाचो निर्णय घेतलो. लयरायी देवीक रांदचे खातीर उजो जाय पडलो त्या खातीर आपल्या धाकट्या भावाक खेतोबाक उजो हाडपाक धाडलो. खूब कळाव जालो भाव येवंक ना म्हूण देवी लईरायी ताका पळोवपा खातीर गेली. एके सुवातेर खूब भुरगी खेळटना दिसली. थंयसरूच गुल्ल जाल्लो खेतोबा भुरग्या वांगडा खेळताना दिश्टी पडलो. ताका पळोवन श्री देवी लईरायीचो रुद्र आवतार प्रकट जालो. तिडकीन तिणे खेतोबाक सगळ्या भुरग्यां मुखार खूब तापयलो. रागान खेतोबान तिका शिनळ आशी गाळ मारली. देवीक राग येयना फुडें तिणे खेतोबोच्या कमरेर खॉट मारपाक उभारली. त्या दिसा सावन श्री खेतोबा कमरेन वांकडो आसा. ह्या अवतीकायेन श्री खेतोबा देव वांयगिणी ह्या गांवांत वचून स्थापीत जालो.

4.3 दिवचल वाठारातले लोकउत्सव

साळांचे गडे

दिवचल तालुक्यांत साळ ह्या जाग्यार श्री महादेव देवळांत आनी भूमिका देवळांत गडे उत्सव मनयतात. हो गडे उत्सव तीन दीस आनी दोन रातीं मनयतात. गडो म्हळ्यार अलौकिक उर्जा

आशिल्लो मनीस.लोक आध्यात्मिक रितीन तयार जावपाखातीर शुध्दतायेचे खर नेम पाळटात. दिवचल तालुक्यांतल्या साळ गांवाचो खाशेलो उत्सव तशेंच हो गोंयचो एक खाशेलो उत्सव आसा शिगमे वेळार हो उत्सव पळोवपाक वेगवेगळ्या कोनशांतल्यान लोक येतात. ग्रामदेवताच्या आवारांत हो उत्सव मनयतात.

साळ ह्या गांवांत रावपी मराठा समाजाचो 'परब' आनी 'राऊत' सारकिले कुटुंब फकत गडे जावंक शकतात. होळीच्या दिसा ह्या गांवांतले चौसठ दादले विधीस्थळालागीं सहभागी म्हूण जमतात. ही विधी पुर्विल्ल्या काळांत सुरू जाल्ली. अध्यात्माकडेन संबंदीत आशिल्ल्या पुर्विल्ल्या साहित्यांत चौसठ आंकड्याक व्हड म्हत्व आसा. (चौसठ योगिनी, योग वा जादूकडेन संबंदीत देवी). हे चौसठ मनीस उक्त्या पांयांनी ते राती होळी लागसार जमतात. कमराक बांदिल्ली ल्हान धोती आनी कमराक बांदिल्लो चामड्याचो पट्टो. गरजेच्या विधी उपरांत सगळ्या गडांचेर आत्म्यांचो आस्पाव जाता. मागीर ते व्हडा उमेदीन लागसारच्या रानांतल्यान, दोंगरा माथ्या कडेन धांवपाक लागतात. परंपरेन फाटभूंयेर ढोल वाजयतात आनी विधीक एक खाशेलो वेग दिता. बेश्ट्या पांयांनी आसून लेगीत वाटेर पडून आशिल्ल्या कांटे आनी फातरांची तांकां कांयच पर्वा नासता.

ह्या धांवपी लोकांक मदीं मदीं जळपी मशाल दाखोवन मार्गदर्शन करपी जायते राखणदार आपल्या गांवांत आसात अशें लोक मानतात. गाडे रानांत धांवता तें पळोवपी लोकांनी दोंगरा पयस पयस जळपी मशाल पळयल्या असो दावो करतात. पूण हे मशाल हातांत घेवन कोणूच दिसूंक ना.

ह्या गड्यांक दोंगरां वतना एक ल्हानसो व्हाळ हुंपचो पडटा आनी तातूंतल्या खंयच्याच गड्याक धोतीचेर उदकाचें दिसपी चिन्न वा पांयांचेर कसलीच जखम ना अशें मानतात. गडे तांचेमदीं संवाद सादपाचें साधन म्हणून एक आगळोच आवाज सोडटात आनी जे संवाद पद्दत आपणावंक शकनात तांकां गर्देंतल्यान वेगळे जातात. हो अद्वितीय आवाज आमच्या आदिम ध्वनीची याद करून दिता. ह्या विधी वेळार कांय फातर दोंगरा वयल्यान परत येना. हे लिपल्ले लोक दुसऱ्या दिसा विधी स्थळासावन सुमार तीनशें मीटर अंतराचेर दिसतात. कांय गडे सांपडटात तांकां गांवचे लोक देवळांत

व्हरतात. ह्या मनशांचें आंग ताठ जाता. पूण देवळाचो पुजारी तांचेर पवित्र उदक (न्हांवण) शिंपडटा म्हणसर तांकां होश येता.

हे सगळे घडटा ते सगळ्या लोका मुखार करतात. दर वर्सा हजारांनी लोक जमून ह्या विधीक साक्षीदार जातात. गर्देंतल्या कांय जिज्ञासू लोकांनी झिलमिलपी मशाल घेवन त्या सुवातेर पावपाचो यत्न केल्लो, पूण तातूंत यश मेळ्ळें ना अशें गांवकारांनी सांगलें. ते दादले रानांत वतना जखमी जातात. हो विधी तीन वेगवेगळ्या दिसांनी करतात. तातूंत दुसरो दीस सगळ्यांत म्हत्वाचो. ह्या दिसा गड्यांचो उत्सव पळोवपाक व्हडाप्रमाणात गर्दी जता.

4.3.1 नवो सोमार

दिवचल वाठारांची देवता म्हळ्यार शांतादुर्गा. ह्या देवाच्या वेगवेगळ्या धर्मीक, संस्कृतीक, शिक्षणीक आनी मनरिजवणेच्या कार्यावळींनी ‘नवो सोमार’ हो उत्सव मनयतात. नवो सोमार म्हळ्यार नव्या सोमाराचो उत्सव भगवान शिवाचे बायलेचे पार्वतीचे एक लोकप्रिय रूप शांतादुर्गाक दिवचलांत विंगड विंगड धर्मीक विधीवरवीं मुंगसाच्या दोंगराच्या रुपान पुजा करतात. हाचे आदीं लेगीत दाट रानांत भितरल्यान दिवचल न्हंयचे उजवे देगेर शेतकी मळार कश्ट करपी जमनीचें पूत पुर्विल्ल्या काळासावन मुंगसाच्या रुपान शांतादुर्गाची पुजा करतात. सद्याचें देवूळ 1908 वर्सा बांदिल्लें आनी ताचो कितल्याशाच प्रसंगांचेर जीर्णोध्दार केला. नवो सोमार मनोवपाची परंपरा खूब पोरनी आसा.

हिंदू पंचांगाच्या णवव्या म्हयन्यांतल्या मार्गशीर्षाच्या सोमारा सणाच्या निमतान वापरिल्ले मूर्ती सजयतात आनी पालखीन मिरवणुकेक व्हरतात. जंय बायलो दिवे धरून आनी फुलां अर्पण करून ताका पुराय मनान येवकार दितात. हो खीण भव्य उत्सवान मनयतात. चातुर्मास हो श्रावण ते कार्तिक मेरेनचो चार म्हयने आसून तो देवांच्या विसवाचो काळ मानतात आनी देखून पालखींतल्यान शांतादुर्गाची मिरवणूक ह्या काळांत काडना.

पयलीं शारांतली पुराय हिंदू लोकसंख्या जाती वा जमातीचो फरक पळोवन ह्या उत्सवांत वांटो घेताली. पूण सद्या नवो सोमरचो उत्सव गांवकार समाज, भायलीं पेठ आनी बाजारकर समिती स्वतंत्रपणान मनयतात.

वेगवेगळ्या वाड्यांच्या भक्तांनी पुराय शारांत प्रदर्शनां, खाशेलीं भजन कार्यावळी, डिंडी आनी हेर जायत्यो सांस्कृतीक कार्यावळी घडोवन हाडटात. विंगड विंगड सुवातींनी पातळिल्ल्या दिवचल आनी हेर शारांतले लोक शांतादुर्गाच्या देवळांत येतात.

4.3.2 मसण देवी

दिवचल तालुक्याच्या नार्वे गावांत कुलागरांनी भरिल्लें आनी शेतांनी फुलपी श्री मसण देवीचें एक सोबीत देवूळ आसा. ह्या गावांत श्री सप्तकोटेश्वर, श्री शांतादुर्गा, श्री कंकेश्वर आदी जायतीं देवळां आसात. ह्या कारणाक लागून ह्या गांवाक देवाचें पवित्र स्थान म्हण्टात.

नार्वे गांवांतल्या तळेवाडो ह्या रानांत मसण देवीचें देवूळ आसा. दर वर्सा श्रावण म्हयन्याच्या तिसऱ्या मंगळारा मसण देवीची जात्रा करतात. ह्या उत्सवाक व्हड प्रमाणांत लोक येतात. हे देवीक खूब आदर आसा, देखून उत्सवाच्या दिसांनी लोक देवीक भेट दिवपाक येतात. हें देवूळ फकत मंगळारा उक्ते आसता. देवळाच्या गर्भगृहांत ही देवी रोयन (सोरपाचें घर) ह्या रुपांत आसा. दर मंगळारा देवीची पुजा करून कपडे घालतात आनी जात्रा उत्सवाच्या दिसा देवीक रुप्याचो रूपा (महोवळे) घालतात.

4.4 आख्यायिका

श्री देवी केळबाईची आख्यायिका

मुळगांवचो शिगमोत्सव इकरा दिसांचो आसून ह्या शिगमोत्सवाक वाजता शिगमो अशें म्हणटात. दर वर्सा शिगमोत्सवाक होळी पौर्णिमेच्या पाचव्या दिसा मुळगांवच्या मुखेल खळ्यांत श्री देवी सातेरीची उत्सवमूर्ती पुजतात. ह्या उत्सवाच्या सुरवातेक मांड घेवप म्हणटात. ह्या वेळार गांवची

भूतां मेकळी आसल्या तांका मुठीत हाडपा खातीर हो उत्सव आशिल्ल्यान उत्सवाचे सूरवेक झगडीं वा हेर गजाली उपेगी नासता. हाचे फाटल्यान एक आख्यायिका आसा ती अशीं:

मांड दवरपाच्या सूरवातेक 60 वर्षां पयलीं एक सादारण गजाली वेल्यान गांवकाच्या भितर झगडी जालीं. परिणाम देवाक तिडक आयली. जे जे दादले मनीस ह्या मांडार हाजीर आसले मागीर तांका थंयच्यान भायर काडचे खातीर दादले गेल्ले तांचेर अवसर येवन ते खंयच्या खंय वाट मेळत ते सुवातेर गेले. बायल मनशां आपल्या घरांतल्या मनशांचेर आयिल्ल्या संकश्टाक लागून सामकी भियेली. तांच्या शेजरा आशिल्ल्या घरांतल्या जाणट्या मनशांनी आपल्या मनशांक घरांतूच दाराक खिळी घालून दवरले.

आयिल्ल्या संकश्टाक कशें तोंड दिवचें हे लोकांक कळना जालें. तांच्यानी श्री देवी केळबाय ह्या संकश्टातल्यान मेकळें करचे म्हूण तिका उलो दिलो. अचकीत शेजारा न्हिदिल्ल्या श्री देवी केळबायच्या मोडाचेर अवसर भार आयलो. जाणट्या मनशांनी देवी कडेन जाल्ल्या गजाली बदल चूक मागली आनी गांवाचेर आयल्लें संकट पयस कर अशी विनवणी केली. देवान मांडाचेर तीर्थ शिपडलें आनी जे मनीस खंयच्या खंय वाट फूटत थंय गेल्ले ते परतून मूळ सुवातेर आयले. तो मांड थेवपाचो दुसरो दीस उजवाडलो. ह्या प्रसंगा पासून आयज मेरेन केन्नाच मांड थेवपाच्या दिसण झगडी जोवपाची ना हाची लोक जतनाय घेतात.

श्री केळबाय विशीं आनी एक चमत्कार जाणट्यांकडल्यान आयकुपाक मेळटा तो आसो, त्या वेळार पोर्तुगीजांची राजवट आसली सशस्त्र बंडाचो उठाव पोर्तुगीज सत्तेविरुध्द जोड धरतालो. पोर्तुगीजांक गाँयांत आपली सत्ता तिगोवन दवरचे खातीर स्वतंत्र सैनिकांचेर सशस्त्र कारवाय करचे खातीर आनीक पर्याय उरूंक नासल्यान ताणी ती रीत आपणायली. लोकांचेर पंगडान भोवपाची बंदी घालपांत आयली. एक फावट अशां ह्या वातावरणांत श्री देवी केळबायची जात्रा आयली, जत्रोत्सव कसो मनोवपाचो हाचो पेच लोकांमुखार निर्माण जालो. थरल्या वेळान सगळी कार्यावळ

सोपल्या उपरांत गाराणे घालून देवीक, उत्सव आनंदान करून घेवपाची विनवणी केल्याबरोबर देवीचो भार जालो. वाजनच्यांक धोल वाजोवपाक सांगून आपूण तुमची पाठराखणी आसा असो आशिर्वाद दिवन पयलीं सारखीच उत्सवाक सुरवात जाता. दिवचल पाराचेर (पुलाचेर) राश्ट्रोळ देवीचें देवळाकडेन पोर्तुगीजानी जत्रोत्सवाक विरोध करपाचो यत्न केला. पूण केळबायन आपलो जत्रोत्सव आपल्या मर्जी प्रमाणे करून घेतलो.

4.4.1 साळ गांवच्या गड्यांची आख्यायिका

हो गांव ह्या वर्सुकी विधीविशीं आख्यायिकांनी भरिल्लो आसा. देवचारान (वायट सावळी) पुराय वर्स एक खड्डो लिपोवन दवरलो असो गांवकारांचो दावो आसा. हो लिपल्लो गडे एक वर्सा उपरांत सुरक्षीतपणान आपल्या गांवांत परतलो. दुसरे आख्यायिकेप्रमाण गडे जावपाची प्रतिज्ञा केल्लो मनीस दुयेंत पडलो आनी तो आपल्या घरांतच बंद जालो. ह्या प्रसंगाचेर वाजयतात त्या ढोलाचो धडधड आयकून तो अस्वस्थ जालो. तो आपल्या छप्पराचेर चडलो, उडी मारून भायर सरलो आनी वांटो घेवपा खातीर सुवातेर धांवलो. दुसरे आख्यायिकेप्रमाण खूब दुयेंत आशिल्लो एक जाण्टो मनीस ढोलाच्या ताळयेक लागून जागो जालो आनी ताची सर्त पुराय जातकच तो कोसळ्ळो आनी ताका मरण आयलें. सकाळीं पांच वरांचेर अशेंय आयकूंक मेळटा मसणभुंयेंत किर् किर् करपी भुतांखेतांचो आवाज आयकूंक येता. साळ गांवचे लोक ह्या आख्यायिकांचेर पुरायपणान विश्वास दवरतात.

ह्या प्रसंगाचेर म्हर (हरिजन) समाज सदांच धोल, तासो वाजयता. ताल विचित्र तालांत स्थिर उरता. होळी लागसार बसून जाण्ट्या गांवकारांचो पंगड ह्या सुराचेर नमन गायता. हीं वर्णनां म्हळ्यार थारावीक क्रमवारींत गायिल्लीं पारंपारीक अभिवादन गितां, जीं केन्नाच बदललीं नात. धांवपी गडे स्वताक जखमी जावचो न्हय म्हणून विधी वेळार गितां सतत वाजोवंक जाय. ह्या संस्काराची उत्पत्ती स्थापन करप खूब कठीण. पूण थळाव्या लोकांच्या मतान थळाव्या देवतेक खोशी करप आनी वर्सभर तांची सुरक्षीतताय सुनिश्चीत करप होच हे विधी फाटलो हेत आसा. गाढवाच्या रुपान धांवपी

दादले वर्णन करपासारक्या उर्जेन भरिल्ले आसतात. धांवपी गडे थांबवपाची इत्सा आशिल्ल्या कोणाकूय हें स्पश्ट दिसता लोक धांवपी गडेचो मार्ग हुंपपाचो केन्नाच यत्न करीनात.

4.4.2 शिरगांवच्या लयराई देवीच्या कौवलांतली आख्यायिका

कौवला पयल्या दिसा शिरगांवात एक अजाप घडट. मानशेवाड्यार सायबीण कौल दिवपाक वता तेन्ना थयच्यान एका उकत्या मळार दोळे धापून मुखार चलता ताका 'गड्डांव रवळू' अशें म्हणटात, ताचे फाटल्यान एक आख्यायिका आसा ती अशी बऱ्याच वर्सा फाटी शिरगांवात एक गिरेस्त आपल्या राजवाड्यांत रावतालो. राजवाड्यांत शेण शिताडो घालपाक वापरतात ती आयदनां पसून बरीं आसतालीं. इतलो तो गिरेस्त आसलो. आपले हे जिरेस्तकायेचो ताका खूब मद चडिल्लो. अशाच एका वर्सा कौलांच्या दिसा सायबीण ताच्या राजवाड्या मुखार आयली. पूण घरांत सगळे लोक आसून लेगीत देवीक येवकार दिवपाक कोणूच भायर आयलिनांत बऱ्याच वेळा उपरांत तांची वावराडी व्हंटी भरपाक म्हूण ताट घेवन आयली.. हो प्रकार पळोवन सायबिणीक राग आयलो. त्याच रागाच्या भरान तिणें त्या ताटाचेर खोट मारली आनी ताका श्राप दिवन फाटल्या पावलांनी परत गेली. पुराय कौवला संपन्न जातो तांचा नशीबात फुडली जात्रा येवचे आदी तो नाजालो आनी एक दीस अचकीत ताचो राजवाडो नाजालो.. राजवाडो काबार जालो. ती सुवात एक मेकळे मळ जावन उरला आजून ती सुवात तशीच आसा. कौलांच्या दिसा ते सुवातेर पावली म्हणटकूच सायबीण दोळे धापून थंय नंदर घालिनासतना फुडल्या घराक कौल दिवंक वता सायबीण जितली मायेस्त तितलोच तिचो राग खर सायबिणी मुखार कोणाचो गर्व चलना.

4.4.5 शिरगांवची पिपळांच्या झाडांची आख्यायिका

बऱ्याच वर्सा आदी घडिल्लो एक प्रकार जात्रेच्याच दिसा देवळा मुखा वयल्या पिंपळाची एक खांदी कोसळ्ळी. जात्रे निमतान हजारांजी लोकांची गांवभर गर्दी आशिल्ली देवळाच्या वाठारांतून व्हडा प्रमाणांत लोक आसले. इतल्यान कसो कोण जाणा अचकीत एक व्हडलो सोरोप त्या पिंपळा वयल्यान सकयल पडलो ताका पळोवन लोकांचो आकांत जालो सोरोप हेवटेन तेवटेन धांवपाक

लागलो. जिवाच्या आकांतान लोक जळीमळीक पळपाक लागले. पिंपळाचो वाठार लोकांनी मेकळो केलो आनी इतल्यान कर्ऽ कर्ऽ आवाज करीत पिंपळाची व्हडली खांदी सकयल कोसळ्ळी. हीच खांदी लोकांचेर पडिल्ली जात्यार व्हड अनर्थ जावपाचो. घडये कांय जाणांचो जिवूय वचू येतालो ताचो आळ देवीचेर येवपाचो. तेच खातीर घडये देविनूच त्या सोरपाक धाडून लोकांक पयस केल्ले आसूयेता.

4.4.6 शिरगांवच्या वडाचीं आख्यायिका

होमखंड पेड्डा ते सुवातेर म्हणत्यार वडाच्या वाड्यार एक व्हड आकाराचो वड आसलो. हालीच कांय वर्सा पयलींत तो मुळांतल्याल कोसळलो. ताचें कोसळप होय एक योगायोग आनी चमत्कारूय ज्युस्त वडापुनचे दिसा ही घडणूक घडली. पुनव आशिल्ल्यान सकाळ सावन ताचे भेवतणी सवायशीण बायलांची गर्दी आसली. मात त्यो सगल्यो घरा गेल्या उपरांत आनी लागीसरांक एक पसून मनीस ना अशा समयास्थ तो मुळा सावन हुमटलो आनी अलंग आडयो जालो. लईराईची सासाय ती हीच.

अशे हे देवी लईराईचे जात्रेक दर वर्सा सगळ्या भाविकांनी येवचें आनी वर्साची राखण आशिल्लो तिचो कौल घेवचो. तशेंच होमखंडांतली बिबूत व्हरून घरांत दवरची. ही बिबूत वेळा-प्रसंगाक, संकश्टाच्या वेळार भोव उपेगी पडटा. पूर्ण श्रद्धा आनी भक्तीन मनाकाळजांतल्यान सायबिणीक उलो मारून तिची बिबूत कपलाक लायली जाल्यार आयिल्लें संकश्ट, अरिश्ट खात्रीन पयस जाता. ल्हान भुरग्यांक तर ही बिबूत भोवूच उपेगी पडटा. हाचो अणभव शिरगांवांतल्या दरेका ग्रामस्थान आनी तांच्या भक्तांक आसा.

संदर्भ

- 1) फळदेसाय, पांडुरंग : गोंयच्या लोकवेदाचें सौंदर्यशास्त्र, पर्वरी, सासय प्रकाशन, 2017
- 2) खेडेकर, विनायक विष्णु : लोकसरिता, पणजी, गोवा कला अकादमी, 1993.

मुलाखत

- 1) वासुदेव जोशी, ता. 2 फेब्रुवारी 2024, दिवचल गोंय.
- 2) विनोद गांवकर, ता. 5 फेब्रुवारी 2024, दिवचल गोंय.
- 3) लाडु साळगांवकर, 10 फेब्रुवारी 2024, दिवचल गोंय.

5. दिवचल वाठारांतली मौखीक पंरपरेन गायली लोकगीता.

5.1 फुगडी गीता

5.2 धालो गीता

5.3 लग्न गीता

5.4 होवयो

5. दिवचल वाठारांतली मौखीक परंपरेन गायली लोकगीता.

एके पिळगेकडच्यान दुसरे पिळगेमेरेन मौखीक परंपरेन चलत आयिल्ली असंख्य गितां आज संवसारभर सांपडटात. हीं गितां रचप्यांचें नांव मेळना आनी तांचेर 'लोकांची', म्हळ्यार पुराय समुहाची वा समाजाची मालकी आशिल्ली दिसता. हे मालकेक लागुनूच तांकां 'लोकगितां' म्हणटात. लोकगितां समाजांतल्या अमक्याच वया दर्जाचे, अमकेच व्यक्तीन वा व्यक्तींनी, अमक्याच कार्या-प्रसंगार गावचीं, हाचे सामाजिक निती-नेम आशिल्ले पळोवंक मेळटात. तीं आत्मसात करपाचेर मात कोणाची कसलीच आडखळ नासता. पूण दर एक लोकगीत खंयचे न्हय खंयचे चाली-प्रथेकडेन जोडिल्लें आशिल्ल्यान आनी ह्यो चाली-प्रथा अमकेच जातिच्या वा दर्जाच्या लोकांकडेन संबंदीत आशिल्ल्यान दुसऱ्या समाजांतले लोक तीं आत्मसात करूंक फाटीं सरतात. सांस्कृतिक सोयरीगत आशिल्ल्या दोन वेगळ्या संस्कृतायांच्या लोकांक एकामेकांच्या लोकगितांनी बरीच तोंडवळख आसता. केन्ना केन्ना नकळटां तीं तांच्या उत्सव-कार्याचें पंगतीकय वचून बशिल्ली आसतात.

लोकगितां म्हळ्यार लोकसमुहाच्या भाव-भावनांचो संगितमय आविश्कार. तांचे निर्मणेचो निश्चित काळ सांगप कठीण. तरी तातूंत वर्णनरूपांत मनीस संस्कृतायेचे जे अवशेश सांपडटात, तांचेवयल्यान तीं अतिशय प्राचीन काळांत निर्माण जाल्यांत हें स्पश्ट जाता.

5.1 फुगडी गीता

'फुगडी' हो गोंयच्या बायलांचो एक लोकनाच प्रकार. हांची उत्पत्ती 'लोक' लोकांमदीं आसली तरी आयज गोमंतकाच्या सगळ्या समाजीक थरांतल्या बायलो ह्या रुपांत वांटो घेतात. (कांय सुवातेर दादलेय) परतून ह्या लोकनाच प्रकाराचो संबंद एका विशिश्ट लोक उत्सवाकडेन वा लोक समाजाकडेन ना. सादारणपणान: खंयच्याय सामुदायीक उत्सवाच्या निमतान हो प्रकार नाच करतात. आयज चवथ, सरस्वती पूजन, कृष्ण पूजनोत्सव ह्या सारक्या प्रसंगांचेर फुगडी घालतात.

ह्या 'फुगाडी' नाचाचे जायते प्रकार दिवचल तालुक्यांत पळोवंक मेळटात, तातूंतल्यान कट्टी फुगाडी, कळशी फुगाडी हांकां खासा म्हत्व आसा.

देवी लयराईची फुगाडी

शिरगांवा घाटयेर घाटी एक फुलला

नागुलकूडा एक फुलला नागुलकूडा.॥२॥

फुलला नागुलकूडा लयराय आईच्या

शिरगावा घाटयेर एक नागुलकुडा फुलता नागुलकुडा म्हटल्यार फुल. आई लयराई न्हांवूक गेली तळयेर, आई तळयेर न्हांवूक गेली ओल्यांनी, आनी आई न्हेंसली पितांबर आनी सोडीले हजारभर मिरयो. जात्रेक होमखड दाळता तितूत उडयलो मोगरे कळो. पुरायपणान जात्रेचे स्वरूप दोळे मुखार येता.

गणपती देवा

गणपती देवा करीन तुझी सेवा नवस करीन रे;

देवा नवस करीन रे

पाच फळानी पाच फुलांनी

दुर्वा वाहीन रे; देवा दुर्वा वाहीन रे

कपळाचं कंकू दे जन्मभर

आनी काय मागीन रे देवा ॥२॥

वयर सांगिल्ल्या फुगाडी गीतांतल्यान हांगाची बायल गणतीक आपलें सासणाची सौभाग्याची विनवणी करताना दिसता. बायलेचें भाग्य हो तिचे खातीर सगळ्यांत व्हडलो अलंकार. हो अलंकार सोडल्यार तिका हेर कसल्याच अलंकाराची अपेक्षा ना. ताकाच लागून समाजांत सौभाग्यांचे प्रतीक

मानतात त्यो गजाली 'कुंकू', 'कांकणा', 'मणी' दवरपा खातीर ती गणपती मुखार गायतात. अर्थात, ह्या गीतांत गणपतीची उपासना आनी भक्तीची भावना आशिल्ल्यान जायत्या सुवातींनी सुरवात ह्या गीतांतल्यानच जाता.

दारांतल्या तुळशी गे

दारांतल्या तुळशी गे

पानन पान फुलसी पानन पान

फुलसी कपळाच्या कुंका साठी

किती लोक वनवासी किती लोक वनवासी

बायलेचो दिसपट्टो साथीदार म्हळ्यार तिच्या आंगणांतली तुळस. ह्या तुळशी कडेन तिचो सतत संवाद आसता. देखून तिका दर दिसा हें दाराचे पान फुलता तें पळोवपाची इत्सा आसा. आंगणांतली ही पानांची तुळस घरांतल्या तिच्या शुभ आनी समृद्धीचें प्रतीक. देखून आपलें सुख भाग्यांत आसा अशी पुराय खात्री जाल्ली ही बायल परतून आंगणांतल्या तुळशीकडल्यान भाग्य मागता.

5.2 धालो गीता

धालो हो गीत प्रकार म्हळ्यार गोंयच्या हिंदू समजाचो हारसो जावन आसा. भावार्थ श्रद्धा, चालीरीती हांचें पडबिंब धालांचेर पडिल्ले दिसता. 'धालो' हें उतर मूळ मुंडारी भाशेंतले आसून ताचो अर्थ वाऱ्याच्या झोताचेर धोलप असो जाता. हें उतर आयज तीन तरेन अभिप्रेत आशिल्लें मेळटा नाच गीत आनी उत्सव.

धालो हो बायलांचो उमेदी आनंदाचो सण म्हूण मानतात. फेब्रुवारी ह्या सून म्हयन्यात आमचे सगळे देव रावणाच्या सारयेक लाकडा तयार करपाक वता ही प्रथा वरसान वरस चालूच आसता आनी हे देव बद्द गुडण्याचे पुनवेक आपल्या घरा येता. ह्या मदल्या काळांत धर्तरेर देव नासता अशें म्हणटात

तेन्ना धर्तरेर सगळीकडेन शांतताय किण्ण अशें वातावरण पसरील्लें आसता. देवळांनी जागृताय तितली नासता जशी हेर वेळार आसता. 'मनशाक कश्ट चुकाना तशें देवाक येट चुकाना' वर्षान एकदां तरी तांका वनवास काडचोच लागता. हाका लागून सगळे धर्तरेर कितें तरी आनंद उत्सव जावचो. त्या उत्सवाच्या निमतान मोठ्या संख्येन लोकांचो प्रतिसाद मेळचो, लोकांचो पांय देवळाक लागचो देखून 'धालो' हो प्रकार त्या काळार मनोवपाक येतालो. ह्या सून म्हयन्यांत लोक सोयरीगत जुळोवपाच्या भानगडीत पडाना. इतलेंच न्हयतर ह्या म्हयन्यांत लोक आपलीं शेतां भातां मळीनांत.

'धालो' हो प्रकार सगळ्या गावांनी, तालुक्यांनी समान तरेन मनयलो वचाना. दिवचले धालो वेगळेतरेन मनयतात जाल्यार आनी हेर गावांनी वेगळे तरेन मनतात. कांय गावांनी पांच राती खेळटात तर कांय गावांनी सात राती तर कांय कडेन इकरा राती धालो खेळटात.

'धालो' हो फकत बायलांचोच सण जाल्ल्या कारणान तांतुत दादल्यांक वांटो घेवपाक मेळना. जशें शिगम्याक मेळना तशें हो सण बायलांचोच जावन आशिल्ल्यान ह्या सणाक बायलांचो, चेडवांचो, जाणट्या नेणट्याचो प्रतिसाद खूप मेळील्लो दिश्टी पडटा. तीं आपल्या भावनेन वनदेवतेचें गीत गावन तिची पूजा करून तिका खेळयतात.

5.2.1 दिवचलचो धालो

धालो म्हळ्यार लोकमनाचो उत्सव, बायलांचे जिणेचें चित्र दाकोवपी तशेंच बायलांचे विचार शक्तिचें दर्शन घडोवपी एक बायलांचो मुखेल उत्सव. धालो पौष म्हयन्यात खेळटात. सैमाचो साद फुलां पानांतल्यान सळसळता. कांदळां, ओवळां, शेवतीं, आबोलीं, मोगरीं, चाफीं वाठारांत घमघमाट सोडटा. दिवचलचो धालो हो वनदेवतेची पूजा करपी उत्सव. सैमाची राखण करपी वर्णन, सैमाचेर मोग आशिल्लो उत्सव. दिवचलचो धालो हो तसो पळोवपाक गेल्यार तसो सादो उत्सव पूण ताच्या फाटलो विचार मात म्हान आसा. धालो हो कश्टी धडधडपी बायलांचो उत्सव. कामाक गेल्ल्या भेसांतूच ती मांडार येतात. ताकालागून तांचो वेगळो भेस नासता.

5.2.2 धालो खेळापा फाटली करणां

दिवचलचें कश्टी लोक हे शेतांभाटातूय काम करीत आसताना आनी पुरो जावन तिनसांजेचेर घरा येतात. थकिल्ल्या शरिराक उमेद हाडपार ही बायलां धालो खेळटात. धाल्याच्या वेळार त्याच लोकांच्या आंगात जी ताल, लय आसता ताका नेट येता. नऊवारी कापड, मात्यान आबोल्यांची, शेवत्यांची फाती वा वळेसार, हातींत पांचवी काकणां, कपलार कुकमाचो तिळो, पायांत जोडव्या आनी गळ्यांत काळ्याकिट्ट पिड्डुकांनी गुथिल्लो मणी असो ह्या धालो खेळपी बायलांचो भेस आसता. पौष म्हयन्यांतली पुनव धरून कृष्ण सष्टी मेरेन धालाचो उत्सव मनयतात. धाल्याचो मांड एकाच जाग्यार उरता. पाठार एक दिवली पेटोवन दवरता, म्हऱ्यांत विडो, चुडो, गोड केळीं दवरतात. तीळ, गंध, काजळ, कुकवाच्यो अक्षता वाडटात, गाराणी घालतात. गांवचे वतीन गांवाचे बरें जावचे म्हूण मागतात. धालो बायलांचो उत्सव, हातुंत पूर्वापार चलत आयल्ली गितांच आसतात. हातुंत तारेकवार फुगड्यो (झिम्मा, कचे फेरफुगडी, बसकी फुगडी) आनी गीतां आयकुंक मेळटात. मांडार जमील्ल्या भुरग्यांक फोव बी खावपाक दितांत. धाल्याचो मांड दवरतात तेन्ना खूप खेळ जातात. घणसा बैल, सावज मारप, घाडी खुदोवप, न्हंवरो, भट भटीण, मोरुलो, आमयो, घोणशे पिलां बी. धालांत नासता एकुय वादद्य तरीय सुरांच्या पावसांत न्हाता सगळो वाठार.

5.2.3 धालो गीता

फोडीलो नारळ

फोडीलो नारळ केल्यो पांच शिरेगे

केल्यो पांच शिरोगे.

एकवीस आकड्यो बत्तीस पांवड्यो

खाली उतारल्यो देवी रंभागे,

खाली उतारल्यो देवी रंभा गे

'फोडीलो नारळ' ह्या गीतान धालांक सुरुवात करता. धाल्याक ज्या दिसा उबी रावता त्या दिसा पयली गांवकार देवाक गाराणे घालता आनी मागेर नाल फोडून ताच्यो सिरो करून जण येकल्या बायलेक दिता. चेडवांकय दिता. ताकालागून सुरुवातेक हो गीत म्हटिलो वता.

शेवकां बाये शेवकां तामड्या माडाची शेवकां, तामड्या माडाची शेवकां.

आमच्या वांगडा खेळोंग येयल्या महामाया देवता, महामाया देवता

शेवकां बाये शेवकां तामड्या माडाची शेवकां, तामड्या माडाची शेवकां

आमच्या वांगडा खेळोंग येयल्या केळबाई देवता ॥२॥

शेवका म्हटल्यार माडाच्या शेल्यांक शेवका म्हण्टांत. आनी हो धालो खेळटाना दोन लायनी करतात. तशेंच एक वटेनची लायन गेल्या उपरांत मागीर दुसरे वटेनची बायला वयतात. आनी दर एक गांवातल्या देवांक उलो मारतात. तशेंच सगळ्या देवांक आपल्या वांगडा मांडार खेळपाक आफयता.

भोगीलें आयापण

ओवळीचें ओवाळ माजें कशान करपलें गे कशान करपलें गे

वोतान करपलें, वाऱ्यान झडपलें, पडलें भूमीवरी गे पडलें भूमीवरी गे

हातीन काडीलें, माथ्यान खोईलें भोगिलें आयापण गे भोगिलें आयापण गे आबोलेचें आबोलें माजें

कशान करपलें गे कशान करपलें गे

भोगीलें आयापण हांतुत दर एक अस्तुरेंचे जिणेत योवपी आवयपणाचेर आसा. दर एक ओळ

अस्तुरेंचे जिणेचेर आसा.

तुमी खयच्या गांवच्यो नारी गे

तुमी खंयच्या गांवच्यो नारी गे खंयच्या गांवच्यो नाऽऽरी

आमी दिवचल गांवच्यो नारी गे आमी दिवचल गांवच्यो नाऽऽरी

तुमी कित्यार बसून आयला गे॥२॥

तुमी खयच्या गांवच्यो नारी गे अशें म्हणीत सगळ्यो अस्तुरें दोन लायनी करतात आनी एका फाटल्यान एक गायतात, तुमी खयच्या गांवच्यो नारी अशें म्हणीत दर एक गांवाचे नांव घेतात.

दातें

मुळगांव नीं माज्या गांवा मुळगांव नीं माज्या गांवा

भोवती वायगाणां, भोवती वांयगाणां

पावसाच्यो सरीर सरी केळबाय देवी तुजी

भांगरान बानल्या गळसरी

धाला माडांर जेन्ना सगळी बायला दात्यार बसता तेन्ना ते वयर दिल्या प्रमाण म्हणतात. गांवचे नांव घेवन गांवाचे सोबितकायेचे वर्णन करतात आनी गांवचे ग्रामदेवीते नांव घेतात.

लग्न लावप

बांयकडे फुलल्या शेवती (२)

राम काडीता कळीयो (२)

सिता भरीता सामळीया (२)

उठगे सिते गुंथ गे माळा

लगनाच्यो जाल्यो येळा (२)

सिता राहिली राही बोहल्यार

माळा वाहिली रामचंद्रा.

धाला माडांनी लग्न लायताना वयर दिल्ले प्रमाण गायतांत एक बायल नवरो जाता आनी दुसरी बायल व्हकल जाता तशेंच तेंच बायला भितरलीच मामा-मामी आनी येजमणी जातात.

पिंगळी

सकाळचे पारी पिंगळी आला दारी

पिंगळीचे दर्शन घेया हो नारी, पिंगळीचे दर्शन घेया हो नारी

आमी पिंगळी घाटाचे, घाटाचे

तांदूळ घाला आमकां भाताचे भाताचे

आमी पिंगळी परयांचे, परयांचे

तांदूळ घाला आमकां वरयांचे, वरयांचे

लग्न जाल्ली जी जोडपी आसता तांका वाड्यांर सगळ्याचें घरा वरतांत आनी सगळीजाणा कपलांक आम्याचे ताळे लायतात. नवरो पिंगळी जाता कपळाक फेटो तशेंच फेट्यांक आम्याचे ताळे लायता तांच्या हातांत तामयो आसता आनी तांतुत पयशें आसता.

सावाज

आगे ! लगीन जावन आमगेर जांवूय येयला. त्या जांवयाक बरें बरें वाडूंक जाय म्हणून आमी सावज हाडूंग या.

सगळी- हय हय आमी दोंगरार या.

दुसरी - नाका, नाका, आमी पयलीं घाडयागेर या

सगळी - हय हय घाडयागेर या. घाडयागेर या.

एकली - आरे घाड्या, आमी दोंगरार वचोन सावाज हाडपाचें थारायला.

आमी खंयचे वाटेन वचो ?

घाडी - (हूं...हूं...) तुमी ह्यावाटेन चला. हे घेयात तांदूळ.

तिसरी - आरे घाड्या हे तांदूळ चारूच आसा.

आजून कसली चवकशी उल्ल्या ?

घाडी - थोट्याक इडो आनी वडावयल्याक नाल्ल दवरात. सर्व - दवरता. (डोंगरार वयताना नाचत गायत वयतात)

लग्न जाल्या उपरांत जावयाक खावपांक सावाज हाडपाक वयतात, तशेंच सावाज हाडपाचे पयली घाडयाकडे प्रसाद घेवपाक वयतात घाडी भारार प्रसाद दिता आनी तांका योग्य ती दिशा दाखयता उपरांत सगळी बायला मागीर सावाज हाडपांक वयतात.

शेण कालयता

शेण कालयतां शेण कालयतां शेणांग पडले किडे, शेणांग पडले किडे

मुळगांवचे चेडे म्हटल्यार दुर्गाचे मेडे दुर्गाचे मेडे

शेण कालयतां शेण कालयतां

शेणांग पडले किडे, शेणांग पडले किडे

दिवचलचे चेडे म्हटल्यार दुर्गाचे मेडे दुर्गाचे मेडे

शेणांग पडले किडे, शेणांग पडले किडे.

ह्या गीतान धालो सोपलो अशें जाहीर करता. पूण ताच्या उपरांत गाराण्यांक सुरुवात जाता. जी वासां आंगयलींतांकां पयली सुरुवात करतात. आनी मागीर उपरांत नव्या आंगोणेच्या गाराण्यांक

सुरुवात करतात. सगळी गाराणी घालून जातकच लोकांनी देवाक जें कितें दवरला देखीक नाल, गोड साखर, केळीं आनी हेर जिन्नस. ह्या सगळ्यांक वेवस्तीत बारीक मिसळून देवाचो प्रसाद म्हूण लोकांक वाट्टा. उपरांत देवाची नायकीण मांडार शेण कालोवन मांड सारयता.

5.3 होंवयो

सुमधुर, अर्थपूराय अश्या विंगड विंगड लोकीतांनी ही धर्तरी समृद्ध आसा. श्रवणीय अशी वेगळेपणा. सुरांन व्यक्त जावपी, परगटावपी फकत लग्नाची पदां इतकोच प्रकार घेतलो तरी तातूंत भागाप्रमाण वेगळेपणा येता तातूंत गुल्ल जावन गावची बायलो, बनवड, मांडो अशें कांय प्रकार सोडले जाल्यार, ही बायल मनशाचा परंपरेन चलत आयल्ली ही पदां वेदवाक्याप्रमाण, तशीच अपौरुपेय. स्वयणाच्याचो पत्तो नासलेली आयज सुध्दा एकादे पद हातून तयार जाता.

लग्न हो एक खूब व्हड दबाज्याचो सण. आयज ह्या प्रसंगावेळार लाऊडस्पीकरार सिनेमांतल्या पदांचो गोंदळ, गडबड खेड्यापाड्यानसुद्धा पाविल्ले आसा. पुण ताच्या बरोबरच लग्नातली पदां खुबशा भागान आयजसुध्दा तितक्याच आवडीन, मोगान गावपाक येतात. विंगड विंगड चालींनी, ढंगांनी. लग्नातल्या वाडिनश्यापासत मांडव परतणी, व्हंकलेक नांव दवरप या विशयापर्यंत सगळे संस्कार, प्रथांक स्पर्शन वचणारी ही पदां म्हणजे कल्पना

दिवो

एक मण कास्येंशिशें, दोन मण इंगळे

गणेशदेवाचे गे शाळेन दिले घडयिले

घडप्यानी घडयिले ओतान्यानी ओतयिले

चिताच्यानी चितारीले दिले घडयिले

दिवासा घडयीला उंच उच माळ्यांचा

असो तयार जावपी हो दिवो कापशिणीच्या झाडाकडे वचून कापूस घेवन परतता. तेलाच्या पसऱ्यार वचून तेल हाडटा आनी मागीरच पेड्डा मागीर सगळ्या देवांकडेन वचून उजवाड जापन माटवान येता. हीं पदां वाचपाची, नासतात तर ती कानान प्राण हाडून आयकूपाची आसतात.

दाती दळताना

पाषाणाचें दातें गे सोन्याची दाळी

दाती माणूंग जाई, आमच्या सातेरी मायेक

पांच दाती माणून गे, पांच केले दिले

पांचूय देव उभे आमच्या दांत्या लागी

सोन्याचे दाळयेर गे, रुप्याचें दातें

दाती दळपाची परंपरा ही हळदी आदले दीस जाता दाती मांणीत आसतना गांवचे सातेर मायेक पयली उलो करतात अशीच दर एक देवाचे नांव घेतात ग्रामदेवता, कुलदेव हांची नावा घेयत दात्याचेर दळन दळता. देवाची नांवा घेवन तांका सगळ्यांक कार्याक आफयता.

केळवण

ओवे आळये देवाचे माळये वकलेक केळवाण

व्हकले माजे बाळये गे हळदीचें मुरदान

पयलें केळवाण तुका देवा घरचें

व्हकले माजे बाळये गे हळदीचें मुरदान

दुसरें केळवाण तुका आत्या घरचें

तिसरें केळवाण गे मामा घरचें

चौथे केळवाण गे शेजान्नी घरचें

केळवण ही व्हकलेची लग्नाक चार दिस आसचे पयली करतात लग्न थारले उपरांत व्हकलेचो मामा-मामी, मावशी- मावसो, आत्या- काकापाय, भयण आपले घरा वरतात आनी ताका केळयता ते वेळार व्हकलेक बरें- बरें जिन्नस खावपाक करतात.

हळद लायताना

पावली हळद चढयीली

चढयीली राया राणीन

म्हादेवा देवाच्यो गवरी ह्यो

गवरीहारा रायसुता सुरंगी गो तेल

उपजल्या मायबापान सभा मांणियेल्या

हळद ही पयली घरांचकडे जातली आनी तिच हळद व्हकलेक लायताली. पयली हळद व्हकलेक चढयता उपरांत ती मागीर देवयतात. आवय बापायन ल्हांनाचे व्हड केले चेडू ही सगळी संवेदना घ्या गीताच्यान व्यक्त जाता.

निम व्हरताना

आरे आरे निमा तूं आशिल्लो कोणा ठायी

हांव आशिल्लो बाळाचे काय मस्तकावरी

मस्तक कशें निरळ निरळ तशें कमळ

दिसे दिसे शांतादुर्गा माये तुजें राऊळस्थळ

आरे आरे निमा तूं आशिल्लो कोणा ठायी

हांव आशिल्लो बाळाचें काय भूजावरी

भूज कशें निरळ निरळ तशें कमळ

दिसे दिसे सातेरी माये तुजें राऊळस्थळ

हळद लावन न्हांवन येयल्या उपरांत दाराचेर विधवा रावून व्हंकलेक भितर घेता ते वेळार आकवार भुरग्यांक ती विधी पळोवपाक मेळना ती विधवा बायल दाराचेर रावून एक ताट हांतांत घेवन व्हकल येयल्या उपरांत ताटाचेर बडी मारीत व्हकलेक घरांत घेतात.

5.4 लग्न गीता

मनीस जेन्ना जल्मता तेन्ना तो एकटो एकसुरो जल्मना. ताचो सांबाळ करूंक, ताका व्हाडोवंक ताका, एक कुटूंब आसता. तो जसो व्हड जाता आनी एका अमूक पिरायेर पावता तेन्ना ताका समजूपी आनी फुडलें आयूश जगपाक आदार दितलो असो सांगाती जाय आसता. हें जेन्ना मनीस मनांत दवरून चलता तेन्ना ताका ताच्या जिवांतलो एक म्हत्वपर्ण संस्कार पाळचो पडटा आनी तो संस्कार म्हणल्यार लग्न वा काजार.

लग्न हे मनशाच्या जिणेंतलें म्हत्वाचो घटक आनी देखून मनीस लग्न हे संकल्पनेक म्हत्वाचो दर्जा दिता. हिन्दू धर्मांत 'लग्नाक' सोळा संस्कारां मदलो म्हत्वाचो संस्कार मानतात वेग वेगळ्या जातीं मदीं हेर संस्कारा परस ह्या संस्काराक चड म्हत्व दिल्लें आसा. लग्न हे सगळ्या खातीर एक खुशालकायेचें उत्सव. लग्न वरवीं न्हय फक्त जोडपें एक जाता पूण तांचें कुटूंब एकठांय जाता. ह्या आनंदभरीत उत्सवाक गांवचे लोक एकठांय येवून सगळ्यो विधी करतात आनी दर एका विधीक नाचप, गावप जाता. जीं गितां पुर्विल्ल्या काळा पासून चलणुकेंत आसात. लग्नाचे वेग वेगळ्या रितीं वयल्यान पारंपारीक गितां आयकपाची संदी मेळटा.

लग्न गितां संस्कृते प्रमाण वेगळे पद्दतीन तशेंच गोड सुराचीं आसतात. प्रत्येक गीत, एका - एका विधीचें म्हत्व परगट करता. लग्नाचे संगीतांत वेगळोच नेट आसता आनी दर एक गीत वेगळ्यो भावना उक्तायता. खूब फावटी जोडप्यांचें व्यक्ती चित्रण ह्या गितांतल्यान जाता. तांच्या जिणेच्यो करुणा आनी प्रतिमांची चित्रावणीय गितांतल्यान जाता. तेच परीं सामाजीक, आर्थीक, धार्मीक, राजकीय म्हायती गितां वरवीं स्पश्ट जाताना दिसता.

आयचे घटकेक मात गांवचे लोक न्हय तर, एक खाशेलें गीत गायन मंडळ आपोवन हाडटात.

घर भरोवणी

रुक्मिणी पावली माटवा दारी

माटवाच्यो परी देखून रुक्मिणी

संतोषली रुक्मिण पावली माटवा दारी राट

हाडागे ताम्हाणाचें पाणी ओवळा गे पिंजरीचें

दीप लाया गे पाच वातींचा ओटी भरा गे

नाल्ला साडयेची वकलेक नेसय गे साडी चोळी

धार धरा गे तांदळ.

रुक्मीण पावली माटवा दारी जाल्यार ती म्हण्टा हाड ताम्हाणाचे पाणी आनी पिंजरीचे दीप आनी तांची नजर काडटा तशेंच दिवो पाच वातीचो लायात ओटी भरून तांतून नाल साडी घालात आनी तीच साडी मागीर व्हाकलेक ते दिसा घालची आसता.

कडे मुडे

कडे मुडे वणखणा तेजेर सोडली जमखणां

त्या वैर बसली चौघांजाणा काय माय माव

त्या वैर बसली चौघांजाणा काय रामसिता

उजये माणयेर गे पूत दाये माणयेर गे सून

असें केलें गे पुण्य तिच्या मायमावान

आबोलेच्या फुलापेक्षा पुत्रसो ल्हवू गे

मोगरेच्या कळ्यापेक्षा सून जड लागली

सात जल्माच्यो बांदल्यो गाठी (२)

नाव शें बरयलें ईश्वर पार्वती (२)

देवाकडे जमनीर चार उशी दवरतात फुडे दोन उशी आनी फाटल्यान दोन उशी दवरतात फुडल्या
दोन उश्याचेर व्हंकल आनी नवरो बसता आनी फाटल्यान येजमनी बसतात उपरांत उजयें माणयेर
पूत आनी दावे माणयेर सूनेक बसयतात.

कांजीण

शेण काडीलें गायतरेचें

त्या वैर थेईला चंदन पाठ

त्या वैर घातिली पिठाची रांगोळी

त्या वैर घातीले सायाचें भात

त्या वैर थेईले ताम्याचे कळस

त्या वैर थेईलो आम्याचो ताळो

त्या वैर थेईले अमृताचें फळ ॥२॥

शेण काडीलें गायतरेचें त्या वैर थेईला चंदन पाठ त्या वैर घातिली पिठाची रांगोळी त्या वैर घातीले
सायाचें भात त्या वैर थेईले ताम्याचे कळस त्या वैर थेईलो आम्याचो ताळो त्या वैर थेईले अमृताचें
फळ त्या वैर थेईले अमृताचें फळ

चंदनाचे सोपे

माय मावाचे गे भाके माय मावाचे गे भाके

माय मावाचे गे भाके सून सापडली

वंटीर सोपे मारू लागली (२)

चंदन जरोन ते घरांत कोण जाण्टी आसा तांच्या छातयेक नवी व्हकल ते चंदन जरयले ते लायता आनी तांचे काळीज थंड करतात. अशीच मागीर एक एकल्याची नांवा घेवन नवी व्हंकल दर एकल्याचे काळीज थंड करतात.

कोमे / भाणसां

रुक्मिण पावली भाणसा दारी

रुक्मिण वाढीत खपा खपा

सामार वाढीता चिमटी चिमटी

तेल घालीता थेमो थेमो

कोमे जेईता भका भका

धेडे जेईता भका भका

काँ काँच काँ काँकाँच काँ

कोमे म्हटल्यार "धेंडे" नवरेचे इश्ट वा भाव आसतात तांका सगळ्याक नवी व्हंकल रानचे कुडीत वचून वाळन परतीता आनी सगळ्या धेड्याक जेवपाक शीत वाडटा आनी शीता वयर मसालो वाडटा आनी मागीर ते जेवतात.

खळीपदर / बाशिंग सोडटाना (दुसऱ्या दिसाचे)

आवो आवो प्राणपती सिता येती काकुळती

सितेच्यो दासी येती सितेक दाऊ देती

आवो आवो प्राणपती सिता येती काकुळती

सितेची जाव येती सितेक दाऊ देती

आवो आवो प्राणपती सिता येती काकुळती

सितेची भयण येती सितेक दाऊ देती

आवो आवो प्राणपती सिता येती काकुळती

सितेची शेजान येती सितेक दाऊ देती

तांबडे पिजरीचे उडकांत वा परातीत फुलाचे पाकळ्यो घालपाचे हांतातली मुदी त्या उडकांतात घालपाची तशेंच तांतूत थोडे खोटे मुदयो घालप उपरांत दोघानी आपणाली सोन्याची मुदी सोदपाची आनी पयली कोणाक मुदी मेळटा तो फुडे राज्य करता अशे म्हण्टात.

संदर्भ

- 1) शिरगांवकर, निर्मला. : त्रिवेणी संगम. पणजी, गोंय: गोवा कोंकणी अकादमी. 2023.
- 2) केरकर, पोर्णिमा. : गोव्यातील धालोत्सवाचे स्वरूप, पर्वरी, गोमतक मराठी अकादमी. डिसेंबर 2011.

मुलाखत

- 1) निर्मला शिरगांवकर. ता. 30 सप्टेंबर 2023, मुळगांव दिवचल गोंय.
- 2) रुपा साळगांवकर. ता. 4 जानेवारी 2024, दिवचल गोंय.

6. दिवचल वाठारांचे भाशीक खाशेलपण.

6.1 म्हणी

6.2 हुमाणी

6.3 उखाणी

6.4 उतरावळ

6. दिवचल वाठारांचे भाशीक खाशेलपण

लोक उलोवंक लागले तेन्नाच्यान एक सारको घोळत आयला. म्हणी, हुमाणी हीं लोकसाहित्याची संबंद आशिल्लीं आंगां. तोंडी रचलेलें आनी तोंडी प्रसार जाल्लें साहित्य. केन्ना काणी पावल्या, जाल्यार केन्ना काणयेंतल्यान म्हण आयल्या. हुमाण्याची म्हण जाल्या अशेंय घडलां. देखीक, हें हुमाणें आमी कंसान दिल्ली जाप पळयात, मारूंक व्हेल्यार रडटा आनी पोसूंक व्हेल्यार रडटा' (धुकर)तांचे वयल्यान 'धुकर मारूंक व्हेल्यारूय रडटा, पोसूंक व्हेल्यारूय रडटा'अशी म्हण जाल्ली मेळटा. बरें केल्यारूय रडटा आनी वायट केल्यारूय रडटा. अशी म्हण जाल्ली मेळटा.

6.1 म्हणी

१) गरीबान खाल्यार पोटांक खावचे आनी श्रीमंतान खाल्यार रुचिक खावचें.

अर्थ- पयलींची काळांत भाटकार आसले ते बरी- बरी खाणा खाताले आनी बरे जर जावना जाल्यार हे नाका ते नाका करून रुचीचे खाताले मात गरीब बाबडो पोट कशे भरता जाल्यार पयतालें.

२) चाराण्यांची कोंबडी धा रुपयाचो मसालो.

अर्थ- मसालो जर लागीचे बाजारान (दिवचलें) वा दुकानार मेळटा मात तो हाडपाक पणजेच वचपाक जाय.

३) मावड्या वयताना भोवाड्यांची वाट.

अर्थ- आमका रस्तो खबर आसता मात आमी दुसऱ्याचे आयकून वता वा (गुगल मेप) पोवन वयता आनी भोवाड्यान पावतांत.

४) गांव नाचता म्हूण आपूण नाचपाक जायना.

अर्थ- लोक उदव उदव करता म्हूण आपुण करचे न्ही.

५) गावांसारखो भेस गुरु सारखो उपदेश.

अर्थ- लोक जसो भेस करतात कापड, धोती घालता तशेंच रावपाक जाय.

६) पोराने मळणेक बी ना भात.

अर्थ- पोरक मळणी मार म्हूण जर सांगली जाल्यार अर्थ भात तणान आसता तशेच थोडे भात कणशेक आसता.

७) चार दिस मायचे चार दिस सुनेचे.

अर्थ- नवी सून घरांत येतोकूच माय आपली दादागीरी दाखयता मात तीच माय जेन्ना म्हातारी जाता तेन्ना सून तीका दादागीरी दाखयता.

८) बोलसान ना दुमडी खावपाक जाय कोंबडी.

अर्थ- खावपाक बरीं बरीं खाणा जाय आसता, तेचतरेन व्हडली सपना पळयता मात तांच्या बोलसान रुपया नासता.

९) धोवो बैल गोठोभर शेण ना थापोभर.

अर्थ- बरो व्हडलो मनीस जरी आसलो तरी ताचे कडे काम जायना आनी हाकांच लागुन म्हण्टात धोवो बैल गोठोभर शेण ना थापोभर.

१०) गजाली गजालिनी घोव शेणलो.

अर्थ- बाजारांत बरेंच तेपान दोन इश्टीणी मेळटा आनी घोवांक दिसता बायल आपली गाडयेर बसला म्हूण आनी तीच बायल बाजारात घोव शेणलो घोव शेणलो म्हण्टा.

6.2 हुमाणी

१) एक ल्हान वस्त जे घर राखता

जाप- कुलूप.

२) आशीकुशीक आसा मात दिसना.

जाप- वारे.

३) दोन भाव शेजारी मात केन्नाच मेळूक ना

जाप- दोळे.

४)तीन पायाची टिपाय वयर बसला शिपाई.

जाप- चुल आनी तवो.

५) तीग जाण वाडपाक बारा जाण जेवपाक.

जाप- घड्याळ.

६) सुपभर लायो तांतून एक रुपया.

जाप- चंद्र आनी चांदण्यो.

७) दुखांत आनी सुखात येवपी पावसाचे नांव किते?

जाप- दुखा

८) अशे कितें आसा जे उदकांत पडल्यार सुद्या ओले जायना

जाप- सावळी.

९) हरवी पेटी कट्यांनी पडली उघडून पळयत जाल्यार मोत्यानी भरलेली?

जाप- भेंणे.

१०) तिखट मिठ मसालो चार शिंगा कोणाक?

जाप- लवंगा.

6.3 उखाणी

१) गरमेच्या दिसानी गळटा घामाची पावळी "सखू" तूंच म्हजे जिवीताची सावळी.

२) दिवचले पडले चुडीत " सखारामन" हाडले म्हांका ओडीत.

३) शिरगांवचे वाटेर सुटला मोगरेचा परमळ "सुर्वणाचे" नांव घेता तुमचे खातीर खास

४) राम, लक्ष्मण, सीता त्रिमुर्ती साक्षांत " पांडुरंगाचे" नांव घेता तुमच्या उरू लक्षात.

५) पुर्व दिशेक हात जोडून केलो सुर्याक नमस्कार "चंद्रकांत" कडे लग्न करून जाले हांव मांद्रेकर.

६) मे म्हयनो म्हणजे लग्नाचो सिजन " शर्मिलाचे" नांव घेवपाक आयज मेळ्ळे खरें कारण.

७) शकराचे पिडीर बेल घालता वाकून " नारायणाचे" नांव घेता तुमच्या साक्षीन.

८) परबाचे पणटेत सांवताची वात " शांतारामाचे" नांवून करता सवसाराची सुरवात.

९) केळबायच्या सासायेन जुळटा आमची गांठ " मुकूंददाचो" लागतलो जिवीतभर सांगात.

१०) लयराई देवीच्या साक्षीन धरलो सीमा आनी समीराच्या लग्नाचो करो आनी "अर्जुन" सगळ्यांत बरो.

6.4 उतरावळ

१) नाब

अर्थ- पोरसांत जावपी भाजी.

२) वसरो

अर्थ- घरांतली भायली पडी.

३) सामार

अर्थ- मिरसांग्याचो गरम मसालो.

४) ईरील

अर्थ- पोरसांत जावपी भाजी तांका 'वाल' अशेंय म्हणटात.

५) तोंरीग

अर्थ- एक तरेचे फळ जे चवतीक माटोळेक लायतात.

६) खरचाणी

अर्थ- साया उदकांत मेळपी नुस्ते.

७) तिकलें

अर्थ- बागड्यांची उड्डा मेथी.

८) काळुदंरा

अर्थ- साया उदकांत मेळपी नुस्ते.

९) धयामेळा

अर्थ- पाचपरतन

१०) हात्यार

अर्थ- एक तरेचे फळ.

संदर्भ

- 1) पै धुंगट, मनोहर : कोंकणी म्हणीसागर, पणजी, गोवा कोंकणी अकादमी. 2016.
- 2) खेडेकर, विनायक विष्णु : लोकसरिता, पणजी, गोवा कला अकादमी, 1993.

मुलाखत

- 1) रूपा साळगांवकर. ता. 7 जानेवारी 2024, दिवचल गोंय.

7. निष्कर्ष आनी समारोप

- निष्कर्ष
- आदारावळ
- परिशिष्ट

7. निश्कर्श आनी समारोप

निश्कर्श आनी समारोप

गोंय हे भारत देशातलें ल्हानशें राज्य, पूण ताच्या आवाठाचेर, ताची गिरेस्तकाय तुळूक जायना. भुगोलीक नदरेन जरी हो वाठार ल्हान आसा तरी संस्कृतीक मळार हो वाठार गिरेस्त आसा. गोंयांक आपली खाशेली संस्कृताय आसा. ही संस्कृती भारतांतले हेर राज्या परस अपरूप आसा. गोंयात धार्मीक वेगळेपणां वांगडा समाज वेवस्था आसा. समाजांतल्यो येवजणी, जाती वेवस्था, धर्म आनी धार्मीक चाली रिती हातुंतल्यान लोक संस्कृतायेचें दर्शन जाता.

गोंयच्या समाज वेवस्थेत, विशेष जातींचो आस्पाव जाता. नायक, भंडारी, मराठा, कुभार, भट, हरिजन, देसाय, ह्या सारकेल्यो जमाती आसात. हे जातींतले लोक आपले संस्कृताये कडेन चड लागीं आशिल्ल्यान तांचे मदीं लोकसाहित्याचो भांडार मेळटा.

लोकसाहित्यांत आपल्या आज्या पणज्या कडल्यान मेळिल्ल्या पारंपारीक धंद्याचोय सामवेश जाता. एकाद्या समाजाचीं लोकगितां लोकवेदांत मेळटात. तेच तरेन समाजाच्यो चाली रिती, खाण जेवण, न्हेसण विधी संस्कार हांचेर चित्रण लोकवेदांत पडबींब जाल्लें पळोवपाक मेळटा.

हे लोकसाहित्याचे दायज दिवचल वाठारांत लोकानी राखून दवरिल्लें नदरेक भरता. लोकानी आपल्या जिवितांतल्या दर एका प्रसंगा फाटल्यान गितां रचलीं. आनी मौखीक परंपरेंतल्यान एके पिळगे कडल्यान, दुसरे पिळगे मेरेन पावयलीं. ह्या गितानी तांचे जिणेंत एक वेगळो रंग हाडलो. तो रंग म्हणल्यार खुशालकाय. गितांच्या प्रवासांत खुबदां तांचें मूळ रूप बदलून तांकां नवें रूप मेळिल्लें पळोवपाक मेळटा. तेच तरेन गितांनी नवो अर्थ आनी नवे उच्चार प्राप्त जाल्ले ध्यानांत येता.

जरी एकेच जातिचे लोक वेगळ्या वेगळ्या वाठारांत रावतात तरीय दर एका वाठारांतल्या समाजां मदीं आंतरीक संबंद आसतात. तांचे मदीं संवकळ आशिल्ली लक्षांत येता. ह्या प्रबंधा खातीर खेरीतपणान मये, शिरगांव लांटबार्स आनी मुळगांव ह्या वाठारांचेर चड भर घातिल्लो आसा.

दिवचल वाठारांच्या लेकांची लोक संस्कृताय अभ्यासून, इतिहासीक घडणूके पासून तें उतरावळ, लोकउत्सव हांचेर भर घालपाचो यत्न ह्या प्रकल्पांत केल्लो आसा. आयज खुबशें लोकसाहित्य शेणून वता ताचो सांबाळ करपाचे गरजेंतल्यान “दिवचल वाठारांतल्या लोकसाहित्याचो अभ्यास” हो विशय हाताळिल्लो आसा.

हो विशय अभ्यासकांक निश्चीतूच आवडटलो. ह्या विशयाचेर मुखार सोदवावर करपी विद्यार्थ्यांक संदर्भ म्हणून मार्गदर्शन थारतलो. अशें जालें जाल्यार म्हज्या ह्या वावराचें खऱ्या अर्थान चीज जातलें. तेच तरेन, दिवचल वाठारांतल्या लोकसाहित्या विशी हेरांक जाण जावची. म्हूण हो ल्हानसो प्रयत्न, फळादीक जातलो. ही उद्दिश्टां मनांत दवरून हो सोदवावर तयार केल्लो आसा. दिवचलचे इतिहासांच्या पानांनी अशें खूब कितें लिपिल्ले आसा. जें अजून मेरेन चडश्या लोकांक खबर ना. आनी ते जाणून घेवप हे गरजेचे आसा. कारण पळोवपाक गेल्यार ह्या वाठारांचो इतिहास लेगीत मनभुलोवणो कसो आसा. ते वांगडा ह्या वाठारांतली देवस्थानां आसा ती खूब प्रमाणांत पळोवपाक मेळटात. बारीक घुमट्यो त्यो व्हड देवळां धरून एकाच वाड्यार दोन-तीन अश्यो देवस्थानां पळोवपाक मेळटात.

दिवचल वाठारांत जायते उत्सव मनयतात. परबो लेगीत व्हडा प्रमाणांत साजरी करतात. सगळी एकठांय येवन हे उत्सव, परबो मनयताना दिश्टी पडटात. तशे कांय वाद आसात गांवच्या लोकांभितर पूण ते आसतानाय गांवांतलें उत्सव व्हडा श्रध्देन मनयतात. गांवची लोकसंस्कृताय देखीक धालो, दिवजां; फुगडी आसात ती लेगीत अजून चालंत आसात. आधुनिकताय व्हाडले आसतानाय गांवच्या संस्कृतायेंत अजून बदल जावंक ना. जशें आदी साजरी करतालें ते पध्दतीन अजून पर्यंत मनयताना दिसता. उत्सवांक व्हडा संख्येन लोक पळोवपाक मेळटात. आदी गरीब

परिस्थिती आशिल्ल्यान व्हड किते करपाक मेळा नासलें. पूण आतां तातूंत सुधारणां जाल्ली दिश्टी पडटां.

लोकां शिवाय धार्मीक कार्या पुराय जावप शक्य ना. आनी जंय लोक आसात थंय धार्मीक कार्या आसतातच. लोकच ही कार्या पुराय करतात. दिवचल वाठारांतले लोक लेगीत अजून आपलें परंपरेक धरून आसात. निश्चितच तातूंत बदल जाल्लो मेळटा पूण कायमचेच ना जालां अशें म्हणपाक मेळचेंना. आदी कसली कार्या देखीक लग्न, आसलें जाल्यार बायलां व्होंवयो बीन बरे तरेन गायताली. पयली जरी ती शिकिल्ली नासली तरी असल्यो गितां, व्होंवयो तांच्या तोंडार आसतालीं. पूण आता उरफाटे जाला. आताची पिळगी शिकिल्ली आसतात पूण तांका धार्मीक कार्याचे चड गिन्यान नासता, ही गितां बीन तांका खबर नासतात. आनी नोंद करपाची म्हळ्यार शिकिल्ल्या पिळगेक ह्या धार्मीक कार्याविशीं सांगले तरीय तें तांका थोडो तेंप याद उरता. कांय तेंपान ती परत विसरतात: पूण एकठांय येवन काम करताना लेगीत पळोवपाक मेळटा.

दिवचल वाठार आयज जरी आधुनिकतायेच्या क्षेत्रांत मुखार सरूंक लागला तरी अजून लेगीत पारंपरीक वेवसायांक धरून आसात. पारंपारीक सोडून लेगीत ल्हान व्हड वेवसाय पळोवपाक मेळटा. आताचीं जीण जरी धांवपळीची आसली तरी लेगीत ह्या वाठारांचे लोकांनी आपले पयलीचें वेवसाय सोडूंक ना. आयज सुध्दा तें तांच्या वेवसायांक धरून आसात. तातूंत साहजिकच बदल जाल्लो मेळटा. आदी गांवांतले वेवसाय करपी लोक पुराय तरेन त्या वेवसायाक धरून आसतालें पूण आता शिकून, बऱ्या कामांक लागिल्ल्यान तांचे ते वेवसाय कमी प्रमाणांत चालू दवरिल्ले पळोवपाक मेळटात. कामांक लागून तांच्यानी आपलें वेवसाय सोडपाक जायना. कारण ते तांचे आदी पासून चलत आयिल्लें आसता. आनी ते जपोन दवरपाची गांवांतल्या लोकांचीच जबाबदारी आसा. तशेंच पर्यटकांक ह्या गांवांत आकर्शीत उदरगतीची गरज आसा. ह्या वाठारांतले जे मयेंचे तळें आसा थंय खुबशी सुधारणां करपाची गरज आसा. ते केल्ल्यान पर्यटक लेगीत ह्या गांवांत व्हडा संख्येन पावतलें.

आदारावळ

कोंकणी

1. केणी, चंद्रकांत. इतिहास, मडगांव, मठग्राम मठसंकूल समिती, 1993.
2. कोंकणी विश्वकोश मंडळ. कोंकणी विश्वकोश खंड 1 ते 4, ताळगांव, गोंय विद्यापीठ.
3. गोंमिश ओलिविन्यु. 16 व्या शेंकड्यां आदलें कोंकणी रामायण, ताळगांव, गोंय विद्यापीठ, 1996.
4. नायक, जयंती. आमोणें - एक लोकजीण, पणजी, गोवा कोंकणी अकादेमी, 1993.
5. नायक, जयंती. पेडणेचो दसरो, पणजी, गोवा कोंकणी अकादेमी, 1995.
6. नायक, जयंती. लोकबिंब, पणजी, गोवा कोंकणी अकादेमी, 1998.
7. नायक, जयंती. कोंकणी लोककाणया, नवी दिल्ली, साहित्य अकादेमी, 2000.
8. पैरा, आंतोनियो. कोंकणी ओंपारींचें भांडार, पणजी, गुलाब पब्लीकेशन, 1985.
9. फळदेसाय, पांडुरंग. गोंयच्या लोकवेदाचें सौंदर्यशास्त्र, पर्वरी, सासय प्रकाशन, 2017.
10. पै धुंगट, मनोहर. कोंकणी म्हणीसागर, पणजी, गोवा कोंकणी अकादमी. 2016.

मराठी

1. आठवले, पांडुरंग शास्त्री : संस्कृति पुजन, मुंबई, सद्दिचार दर्शन, 1998.
2. कोळेकर, वैदेही : मराठी लोककथा – स्वरूपमीमांसा, औरंगाबाद, सविता प्रकाशन, 1987.
3. खेडेकर, विनायक विष्णु : लोकसरिता, पणजी, गोवा कला अकादमी, 1993.
4. गडकरी, जयंत : समाज आणि धर्म ऋग्वेदकाळ ते पुराण ग्रंथकाळ, मुंबई, ग्रंथाली अभिनव वाचक चळवळ, 1989.

5. गाडगीळ, स. रा. : वैदिक यज्ञ, मध्ययुगीन तंत्रसाधना आणि ज्ञानेश्वर प्रणीत भक्तीयोग, पुणे, दस्ताने रामचंद्र आणि कं., 1979.
6. गाडगीळ, स. रा. लोकायत, मुंबई, लोकवाडमय गृह प्रा. लि., 1984.
7. गोडसे, दत्तात्रय गणेश: लोकधारी, मुंबई, प्यॉपुलर प्रकाशन, 1979.
8. बाबर, सरोजिनी : रत्नागिरीचा ज्योतिबा, महाराष्ट्र, महाराष्ट्र राज्य लोकसाहित्य समिती.
9. भवाळकर, तारा : लोकसाहित्यातील स्त्री प्रतिभा, पुणे, सुगावा प्रकाशन, 1990.
10. भागवत, दुर्गा : लोकसाहित्याची रूपरेखा, पुणे, वरदा बुक्स, 1977.
11. मांडे, प्रभाकर : लोकसाहित्याचे अंतःप्रवाह, पुणे, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, 1975.
- 12.. मांडे, प्रभाकर: लोकसाहित्याचे स्वरूप, औरंगाबाद, परिमल प्रकाशन, पुणे.
13. केरकर, पोर्णिमा. गोव्यातील धालोत्सवाचे स्वरूप, पर्वरी, गोमतक मराठी अकादमी. डिसेंबर २०११.
14. सहस्रबुद्धे, अनिल. लोककला संकलपना आणि स्वरूप, पुणे: पद्मगंधा प्रकाशन. डिसेंबर २०२०.
15. गवते, ज्ञानेश्वर. धनगराच्या लोकसाहित्यातील समाजदर्शन, औरंगाबाद: कैलाश पब्लिकेशन. २०११
16. बापट, आसावरी. कोकणची लोकसंस्कृती, पुणे: पद्मगंधा प्रकाशन. २०१५.

इंग्लिश

- 1) Durga: An outline of Indian Folklore, Bombay, Popular Book Depot, 1958.

मुलाखत

- मुलाखत: निर्मला शिरगांवकर. ता. १ नोव्हेंबर २०२३, मुळगांव, दिवचल गोंय.
- मुलाखत: चंद्रकांत ताटे. ता. ६ नोव्हेंबर २०२३, वन, दिवचल गोंय.
- मुलाखत: सिताबाई गाड. ता. ३ डिसेंबर २०२३, दिवचल गोंय.
- मुलाखत: श्रीकांत मांद्रेकर. ता. ७ डिसेंबर २०२३, दिवचल गोंय.
- मुलाखत: रंगनाथ पत्रे. ता. २० डिसेंबर २०२३, मये, दिवचल गोंय.
- मुलाखत: लाडू साळगांवकर. ता. ४ फेब्रुवारी २०२४, दिवचल गोंय.
- मुलाखत: रूपा साळगांवकर ता. २० फेब्रुवारी २०२४, दिवचल गोंय.